

KE KOŘENŮM 28. ŘÍJNA 1918

II. ČESKÁ STÁTNOST ZA PRVNÍHO NOVODOBÉHO POKUSU (1848-1871) O JEJÍ POTLAČENÍ

Václav Vaněček

(Úvodem). - K objasnění tématu položíme především důraz na slovo *n o v o d o b ý*. Je to důležité, neboť pokus zcela potlačit českou státnost byl podniknut také již v době starší, totiž mezi Bílou Horou a rokem 1848. Z toho, co bylo vyloženo v předchozím oddíle,^{x)} vyplývalo, že už tento pobělohorský pokus ztroskotal, přesto že v něm bylo použito i tak radikálních prostředků jako byla rozsáhlé transfuse modré krve v zemích českého státu v souvislosti s konfiskacemi a nucenou emigrací značné části dosavadních oficiálních nositelů státní myšlenky, české protestantské aristokracie a měšťanstva. Potlačit českou státnost se tehdy nepodařilo jednak proto, že už ve třetí či čtvrté generaci podlehla i nová, původně cizí, šlechta tradicím zemské šlechtické autonomie neseným domácími stavovskými zájmy politicko-ekonomickými, jednak - a hlavně - proto, že došlo k rozmachu nového sociálního a politického činitele, který na rozhraní 18. a 19. století rozvíjí v novodobé už podobě tradice české státnosti, jež z dřívějších staletí v plném rozsahu převzal. Tímto novým činitelem je český lid, venkovský i městský, a to v procesu, který je běžně nazýván národní obrození. Národně osvobozenké hnutí v tomto rámci se rozvíjející bylo od počátku v rozporu s cíli dynastie, německo-rakouského živlu v habsburské říši a koneckonců i nového velkého Německa v sousedství. Pokud prosakovalo na Slovensko, naráželo přirozeně i na odpor vládnoucího tu národa maďarského. Exploze tohoto hnutí v r. 1848 způsobila, že problém jeho zvládnutí a snaha potlačit je staly se hlavními starostmi Vídně (a do jisté míry pak i Berlína) v období následujícím, až do samého roku 1918.

^{x)} Viz v Právněhistorických studiích XIV, 1968, str.29-57 (zvl.str.33-38), na něž tato stať bezprostředně navazuje. Srov. také německou verzi předchozí části práce a názvem "Zur Geschichte der tschechischen Staatlichkeit in den letzten 100 Jahren des Feudalismus" ve sborníku "Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte" vydaném Humboldtovou universitou v Berlíně, 1968, str. 133-149. Definice pojmu "státnost" nalezne se tu na str.29 (v české verzi) resp.na str.133 (v německé verzi). - S tématem těchto prací částečně souvisí i stať téhož autora "Die letzten 100 Jahre der Landesstände in Böhmen uveřejněná ve Wissenschaftliche Zft. d. Univ. Rostock, 17, 1968, řada společ. věd., seš.1 (Liber memorialis H.Sproemberg), str.9-17. - K literatuře o pobělohorském odboji je třeba přiřadit knihu Břetislava Jelínka, Die Böhmen im Kampfe um ihre Selbstständigkeit 1618-1648, Praha 1916.

Je-li úkolem této druhé části práce sledovat českou státnost a české národně osvobozenké hnutí, jejich vývoj, výraz a formy, v epoše už kapitalistické, je tím dáno, že se budeme pohybovat v složité a proměnlivé společenské i ideové struktuře doby, jejíž dominantou se posléze - od devadesátých let 19. století nepochybně - stává i u nás sociální otázka. Ani zdaleka nemíníme tuto skutečnost obcházet, podvracet či zastírat. Ale je třeba vidět, že v naší novější historické literatuře zeje mezera: chybí nám tu moderní vylíčení **n á r o d n ě o s v o b o z e n s k é** složky komplikovaného dění, jež je tu předmětem historikova pohledu, složky, jež zajisté se zpravidla nevyskytovala izolovaná, nýbrž se rozvíjela v nejrůznějších závažných spojeních, v tom i ve spojení s hnutími proletariátu, která bývala tím mocnější, čím pevněji se mohla opřít o komponentu boje národně osvobozenkého.

Dále je třeba vysvětlit, proč jsme v nadpisu vedle slova "novodobý" užili i slova "první". Je celkem nasnadě, že v této souvislosti máme na mysli už i léta 1938-1945, kdy byl podniknut v nové době už **d r u h ý**, a to nesrovnatelně nebezpečnější pokus potlačit nejen českou resp. československou státní myšlenku, nýbrž v podstatě i pokus o vyhlazení českého národa vůbec. K problematice kořenů 28. října 1918 sice rozbor událostí z let 1938-45 už nepatří, ale v roce 1968, který je i třicátým výročím Mnichova, nelze ani tento druhý novodobý pokus zcela pustit se zřetele, zvláště když jeho kořeny jsou zřejmě rovněž v době mnohem starší.

A konečně je záhodno upozornit, že v této druhé části práce nedojdeme zatím dále než k r. 1871, i když látka sž do konce první světové války je rovněž připravena.^{x)}

1. 1848-1849

České národně osvobozenké hnutí na rozcestí

Jeho první zkušenosti s taktikou revoluční i oportunisticky vývojovou

Ukázali jsme už, jak české národně osvobozenké hnutí v širokém rámci **o b r o z e n í** už v první polovině 19. století spontánně a zákonitě rostlo z několika zdrojů, z nichž nejdůležitější byly historické

---

x) Především jí bylo použito v jubilejní stati "K historickým kořenům 28. října 1918", Právník, roč. 107, 1968, str. 753-768.

ká státní tradice lidového rázu; osvícenský, regionálně vlastenecký, učenecský historismus; úsilí buržoazie českých zemí (Čechů i Němců) politicky se v habsburském soustátí uplatnit a konečně i určité provinciálně-samosprávné tendence pozdního stavovství dušeného vídeňským centralismem. Vše to vyústilo už na rozhraní 18. a 19. století v obrodu české s t á t n o s t i, jejímiž podstatnými složkami byly vysoké a náročné vnitropolitické i mezinárodně politické cíle, ne vždy plně ujasněné, ale vesměs se pohybující ve směru obnovy samostatného českého státního života. Naplno se to ukázalo na konci zimy a v průběhu jara roku 1848.

V habsburské říši byly před rokem 1848 dvě tendence, které obě vycházely z daného stavu, ale mířily každá zcela jinam: jedna k tomu, aby dosavadní složky habsburské říše reintegrovaly v samostatné státní celky, a to na historickém základě, popř. s určitými korekturami zvláště podle národnostního rozhraničení; druhá k tomu, aby byla provedena i n t e g r a c e všech složek soustátí, bez ohledu na původ jejich zapojení, směrem k centralizaci, jak jí měl na mysli už Josef II.

Nositeli první tendence byla národní hnutí,¹⁾ v nichž vedoucí sílu představovala buržoazie, nositelkou druhé tendence byla především habsburská dynastie se vším, tím, co lze shrnout pod označení "vídeňské vládní kruhy".

Kompromisní tendenci lze spatřovat v tom, že se uvažovalo i o možnosti volného svazku dosavadních složek, čímž se mělo docílit jakéhosi středního výsledku mezi oběma protichůdnými tendencemi právě uvedenými.

Nezávislost (samostatnost) států v historických nebo národnostních hranicích; jednotný "rakouský" stát včetně jeho uherských složek; federalizace habsburských držav anebo popř. jejich autonomizace - to byly základní koncepce, jež z různých pokusů o řešení složitých habsburských problémů vycházely. Rozbití soustátí stálo na jednom extrémním pólu, jeho plně centralistická a víceméně autoritativní (absolutistická) integrace na druhém.

V českých radikálně demokratických kruzích (stejně jako v demokratických, a tím spíše v revolučních, kruzích tehdejšího NĚMECKA) byla představa o nastávajícím rozpadu habsburské říše ("Rakouska") zcela běžná.²⁾ Jako její logický důsledek vyvstávala představa nových stát-

1) Dobře o této povšečné tendenci národů (i českého a slovenského) k politickému osamostatnění v r. 1848 (starší kořeny toho nejsou viděny plně) viz Fr. Č e r v i n k a, Český nacionalismus, 1965, str. 35.

2) Srov. tamtéž, str. 74, 100. K tomu svědectví J. V. F r i š e, Paměti, II, 1960, str. 44, 59 a na řadě jiných míst. B. E n g e l s napsal už 25.1.1848: "Strakatá rakouská monarchie, po kouskách zděděná a nakradená, tato organizovaná smát

ních útvarů, jež by zaujaly její místo, v tom zcela přirozeně i představa státu českého, o němž se rovněž již od několika desetiletí široce upevnilo přesvědčení, že byl po Bílé Hoře³⁾ násilně vtělen do habsburské říše.

Za obnovu českého státu se stavěla část radikálních demokratů (s výhradou, že se revolučně přeruší kontinuita se stavovstvím poslední doby), skoro všechna česká studentská mládež a značná část ostatní české a slovenské inteligence, i když tato poslední složka měla nejvíce výhrad ke stupni otevřenosti, s níž by měla být věc hlášána, k revolučním metodám, jež se nabízely a k tomu, zdali tento cíl by měl být sledován v plném rozsahu ihned. Souvislost událostí let 1848-49 s tím, co předcházelo a s tím, co nastoupilo po r. 1860, ukazuje k tomu, že rolnickým⁴⁾ a dělnickým masám právě tak jako maloburžoazii byl cíl obnovy českého státu rovněž blízký, i když nebyl vždy a všude jasný, zejména proto, že veřejná diskuse o této problematice byla s výjimkou jara 1848 státním aparátem znemožňována.

Přes zjevné výhrady radikálních demokratů uplatnil se v oficiálních projevech českého hnutí počínaje 11. březnem 1848 cíl obnovy českého státu v podobě k o n t i n u i t y s dosavadním právním stavem, v němž - a jistě právem - spatřovala se významná opora hnutí jako souboru akcí v podstatě l e g á l n í c h , nerevolučních. V literatuře je tento zjev znám jako "Braunerův historický program"⁵⁾, což je ozna-

---

deseti jazyků a národů, tento náhodný slepenec nejprotichůdnějších obyčejů a zákonů, se konečně začíná rozpadávat." (Marx-Engels-Lenin, K dějinám Československa, I, 1961, str. 475.

3) Odtud se stává běžnou i myšlenka, pak přímo klasicky národně osvobozená, že Bílou horu je třeba "odčinit" apod. Srov. Fr. T á b o r s k ý , Neznámé politické písně Havlíčkovy, ČČH 38, 1927, str.247, píseň "Po bitvě na Bílé Hoře" (vytištěna ve Vídni 1848 patrně ještě před zrušením cenzury). - Nebylo náhodou, že 11. 3.1848 na závěr schůze ve Svatováclavských lázních K. Sabina pohnutě připomněl, že událostmi, jež začínají, odčinuje se Bílá Hora, symbol zanikání českého státu v habsburském soustátí. Srov. k tomu F r i š , Paměti, II, 1960, str. 33.

4) O nejširší angažovanosti také dosavadních "poddaných" rolníků na událostech z jara 1848 v Čechách viz J.V. F r i š , Paměti, II, 1960, str.45,46. - Celý český národ sjednocený za cílem politické samostatnosti v březnu - dubnu 1848 viděl i H. Š a u p a c h , Der tschechische Frühnationalismus, 1939, zvl.str. 89. - O "stoletém osvobozeneckém boji českého lidu", o boji tohoto lidu "za národní svébytnost, za vydobytí národní svobody a státní nezávislosti" mluvil správně K o s í k , který také v podstatě rozlišil, i když věc takto neformuloval, na jedné straně v podstatě jasný cíl, k němuž se směřovalo, na druhé straně spory o to, jakými cestami, jakými silami, jakými prostředky vydobýt a zajistit národní a státní nezávislost českému lidu". Nová mysl 1954, str.37-38, v článku "K některým otázkám národně osvobozenického boje českého lidu v 19.století". V roce 1848 byl český lid - v Království zvláště - již nejméně tři čtvrti století novodobě probuzen protifeudálně (kořeny tohoto probuzení jsou mnohem starší) a právě to - a nic jiného - bylo v roce 1848 vlastní příčinou jeho zdánlivě náhlé a překvapující revoluční aktivity, v níž se spojily tendence protifeudální s národně osvobozenými.

5) Tak typicky J. H e i d l e r , ČČH 1912, str. 56.

čení jistě zjednodušující. Na českého krále a rakouského císaře se přicházelo s apelem, aby sám ze své panovnické moci oficiálním projevem český stát v jeho existenci uznal a tím umožnil jeho obnovu, tj. integraci v nových, konstitučních podmínkách. To je podstata obou pražských březnových petic a to je také klíč k výkladu královy odpovědi z 8. dubna, jak se tento výklad pak udržoval v českém státoprávním hnutí až do roku 1918.

V historické literatuře byl český národně osvobozovací boj 19. století omylem namnoze ztotožňován s bojem či dokonce jen s "programem státoprávním".⁶⁾ Byl to dokonce snad více než omyl, anebo alespoň byl to omyl s hlubšími kořeny. Až do r. 1918 oportunismus k rakouským vládním místům znemožňoval v oficiální české historické práci mluvit jasně o boji národně osvobozenkém, zatímco "státoprávní program" byl v těchto souvislostech neškodným, politicky kanonizovaným pojmem a termínem, jehož bylo používáno jaksi náhražkou a pro označení vlastního jádra českých politických požadavků ovšem většinou nesprávně.

České národně osvobozenké hnutí s bojem státoprávním totožné není. Je to jev a pojem širší. Bylo před tímto bojem a působí za určitých okolností i po něm. Je spjata těsně s českou, popř. československou s t á t n o s t í , která je koneckonců jeho podstatou.

Oficiální "český státoprávní program" druhé poloviny 19. století byl skutečně zatížen rysy feudálních tradic. Ale to by samo o sobě, pokud by šlo jen o tradice české státnosti z minulosti, nebylo nic škodlivého. Horší bylo, že oficiální státoprávníčení v očích buržoazních historiků ještě celé první poloviny 20. století a také prvních historiků marxistických zcela zakrylo neoficiální, lidové národně osvobozovací tendence, pro které státoprávní program byl vždy jen taktické minimum a jež v jednotlivých časových obdobích, např. na jaře 1848, po České deklaraci na konci šedesátých let, v letech devadesátých a pak zejména za první světové války poměrně jasně vystupovalo jako hnutí za obnovu samostatného českého, popř. za zřízení nezávislého československého státu, tak jak v současné době od r. 1918 už po půl století opravdu trvá. Nevidění těchto skutečností bylo v české historické literatuře do značné míry právě dědictvím posledního habsburského období, v němž se moderní česká - přesněji českorakouská - historiografie poprvé jako věda formovala.

---

6) Viz např. tamtéž, str. 52. J. V. F r i š se ovšem v dodatečně psaných Pamětech dopouští vlastně téže chyby. Směšuje např. národně osvobozenký český boj z r. 1848 s pozdějším programem státoprávním a pozdější státoprávníctví nehistoricky podkládá radikálními demokraty, kteří přece právě r o z b í t í m staré české feudální monarchie chtěli uvolnit také českému národu cestu k svobodě.

Ač to zní paradoxně, v březnu 1848 právní existence státu České koruny do jisté míry vlastně české požadavky oslabovala. Není to však nic podivného, uvědomíme-li si, že není třeba se domáhat toho, co vlastně právním stavem je. Tradičně totiž trvalo vědomí, že podle práva český stát existuje a že nemůže být p l a t n ě zrušen. Tento stát trval v soustátí, jehož společná hlava nesla rakouský císařský titul a vykonávala absolutistickou vládní moc. Ale bylo nepopiratelné, že tato moc není "společná", nýbrž že v jednotlivých složkách soustátí je místního původu a že v obou hlavních zemích českých je od Bílé Hory dokonce ve vší formě ústavněprávně zakotvena (v Obnovených zřízeních zemských), a to jako absolutistická moc č e s k á .

Fakt, že existence státu České koruny byla - v souhlase s právem - pokládána za nespornou a že se nepředpokládalo, i při krajní nedůvěře k Vídni, že by tento starobylý útvar mohl být prostě zrušen, a to dokonce snad samým českým králem, vedl k určité bezstarostnosti a k tomu, že právě tato stránka nebyla kladena do popředí, zvláště když se od 8. dubna považovala věc za potvrzenou i novým prohlášením panovníka jako českého krále i rakouského císaře. Správně bylo konstatováno, že prvá státní listina, která popírá existenci českého státu, je tzv. Pillersdorfova ústava z 25. 4. 1848".⁷⁾

V plné formě vystoupil požadavek obnovy českého státu na veřejnost hned v březnu 1848. Předcházela tomu neveřejná - a v podstatě ilegální - výměna názorů v kruzích radikálně demokratických, liberálních i konzervativních⁸⁾ a březnový oficiální postulat, obnovit stát České koruny v rámci habsburské říše, byl zřejmě minimální program, v českém hnutí obecně přijímaný. V původním⁹⁾ znění první pražské ad-

---

7) J. P e k a ř , viz v jeho souboru "Z české fronty", I, 1919 (psáno 1917), str. 62.

8) Na podnět některých Moravanů konala se v Praze už někdy před revolučními událostmi r. 1848 porada o požadavku opětného spojení všech zemí České koruny. Srov. B. R i e g e r , Drobné spisy, II, 1915, str. 2 (psáno 1898). - Počátkem dubna se pak na Moravě rozšířuje tiiskem žádost moravského lidu vládě do Vídně. Předpokládá se v ní existence "spojeného království Česko-Moravsko-Slezského", což přišlo jakoby navazovalo na Českou konfederaci z t. 1619. Text viz u J. M. Č e r n ě h o , Boj za právo, 1893, str. 97. - Další vývoj na Moravě viz u B. R i e g e r a , tamtéž, str. 6 a d. - Proti spojení českých zemí, pro oběslání frankfurtského parlamentu a pak i proti slovanskému sjezdu v Praze (vídenské stanovisko) byl na Moravě, jak známo, zejména dr. A. Pražák. Srov. Pr. T á b o r a k ý , ČCH, 38, 1927, str. 238. - Myšlenka obnovy českého státu šla však někdy ještě dále. Tak Lužičtí Srbové se k Čechům přihlásili už r. 1847 v Budyšíně a o rok později zejména J. K o l l á r doporučoval zapojit do obnoveného státního života Čechů (a Slováků) i obě Lužice. - O maximálním programu vyskytujícím se mezi radikálními demokraty viz níže.

9) Viz je u J. V. F r i š e , Paměti, I, 1957, str. 370, ještě výrazněji u J. M. Č e r n ě h o , Boj, I, 1893, str. 12 (podle Braunera z časopisu "Bohemia").

resy čili petice ke králi, vzešlé ze svatováclavského výboru na základě jednání veřejné schůze z 11. března, nacházel se nejen obecný požadavek posílení státoprávního svazku zemí České koruny, ale i konkrétní požadavky společného sněmu (zřejmě obnova někdejších sněmů generálních) a společných českých ústředních úřadů.¹⁰⁾ Právní historik nemůže nepoznát, že tu nesporně byl učiněn pokus přímo navázat na situaci z let českého povstání 1618-1620, v čemž právě bylo spatřováno ono "odčiňování Bílé Hory".¹¹⁾

Do vlastní petice dostaly se tyto původní požadavky v podobě značně okleštěné. V úvodu se tu sice hlásá, že český národ na rozdíl od Němců je v zemi "původní a má první právo k zemi a ku králi svému", ale požadavek obnovy českého státu je tu silně zahalen, ustupuje až na druhé místo a nárok na ústřední úřady je tu vůbec vypuštěn.¹²⁾ Pro podtext byl ihned rozšířen v mnoha tisících výtiscích v české veřejnosti. Jak ukazují další události, znamenaly formulace první adresy (petice) značnou deformaci české lidové státnosti. Byl tu brán přílišný ohled¹³⁾ na dynastii a dvůr, na Vídeň a celou dosavadní "rakouskou" centralizaci, i když se tlaku v tomto posledním směru po staletí vyvíjenému předešlým chce čelit.

Pod vlivem nového rozmachu národního hnutí přináší druhá pražská

---

10) I. článek: Aby utužen a pojištěn byl svazek mezi zeměmi k České koruně náležejícími, Čechy, Moravou a Slezskem, a ty aby zastoupeny byly na sněmu, každého roku buď v českém nebo moravském hlavním městě shromážděném. - II. článek: Aby tyto země administrativně spojeny byly a v Praze aby se pro ně politické, právní a finanční úřady zavedly" (z textu u F r i š e).

11) Máme tu na mysli zejména události z r. 1619, totiž vyhlášení ústavy "spojených zemí" České koruny s názvem "Česká konfederace" a sesazení krále Ferdinanda II. - O hlubokých a zcela reálných historických kořenech požadavku uznání a obnovy českého státu v petici z 11. 3. a o souvislostech tohoto požadavku s českou státností celého obrozenáckého období dobře psal už K. K r o f t a , 11. března - 8. dubna 1848, Praha 1919, str. 18 a d.

12) Č e r n ý , Boj, I, str. 4-5; T o u š i m s k ý , Na úsvitě, 1898, str. 187-188. - Ke vzniku státoprávního obsahu obou pražských březnových petic viz K. K a z b u n d a , České hnutí r. 1848, Praha 1929, str. 40. K požadavkům z 11. března speciálně (redakce jednak Braunerova, jednak Pinkasova) viz zejména u B. R i e g r a , Drobné spisy II, 1915, str. 3 (psáno 1898). Ostatní literaturu k českému státoprávnímu programu z r. 1848 viz u V. U r f u s e , PHS 8, 1962, str. 129 a d. - Edice pramenů k událostem z r. 1848 jsou, žel, dosud ve stavu, který nelze označit než za naprosto nedostatečný. Srov. např., na jakém materiálu spočívají vývody práce tak vážné a náročné, jako je R. A. K a n n , Die Nationalitätenfrage der Habsburgermonarchie, I, 1963, str. 165-166. Cenné zprávy o věci jsou v "Pamětech" J. V. F r i š e , ed. K. C v e j n , I, 1957, zvl. str. 370, 359, 360, 365.

13) Ještě zřetelnější je to v usnesení českých i německých pražských spivovatelů z 21. března 1848 (na české straně vystoupili zvláště P. J. Šafařík, Fr. Palacký, J. K. Tyl, K. Havlíček ad.), které obsahuje přímo takovouto formulaci: "Aby spojení koruny české s říší rakouskou svazkem konstituční monarchie nebylo nikde a nikterak ani ve sporu ani v pochybnost uvádováno, nýbrž všemožně hájeno." T o u š i m s k ý , Na úsvitě, str. 147-148; Č e r n ý , Boj, str. 39.

petice z 29. března alespoň zčásti opravu této deformace. Domáhá se (v úvodu) "nového základního zákona pro všechny země České koruny" a hned v bodu 1 žádá: "Nezrušitelné sjednocení všech zemí ku koruně České patřících s strany vnitřní jejich samosprávy zároveň s ohražením jejich pevného spojení s veškerým státem rakouským..."¹⁴⁾

V úvodu se také požaduje generální sněm České koruny ("obecné česko-moravsko-slezské národní zastoupení") a "vlastní centrální ouřady, pod zvláštním odpovědným ministeriem vnitřních záležitostí", což se pak shrnuje - s důrazem na demokratický ráz voleb, ale celkově méně jasně - v bodu 2, kde se dodává, že ony centrální české "ouřady správní" mají být zřízeny v Praze. Sotva může být pochybnost o tom, že ono "odpovědné ministerium vnitřních záležitostí" mělo být novodobým ztělesněním někdejší české dvorské kanceláře, že to mělo být v podstatě předsednictvo české vlády a že odpovědné mělo být českému celokorunnímu ("generálnímu") sněmu.

Jak na to ukazuje v bodu 1 výraz "nezrušitelného", chce se tu čelit i eventuálnímu f a k t i c k é m u zákroku Vídně odvoláním na princip, jenž pak měl mít až do r.1918 zásadní teoretický význam v boji za tzv. české státní právo.

K interpretaci vlastního politického smyslu těchto oficiálních národně osvobozených postulátů závažně nám může přispět brožura Augustina S m e t a n y vyšlá v téže přibližně době "Die Bestimmung Vaterlandes Böhmen etc.", v níž se otevřeně říká, že svazek českých zemí s ostatními habsburskými zeměmi je čímsi prozatímním, neboť tyto země "uzrají ve vysoce vzdělanou slovanskou zemi, aby se od tohoto svazku odtrhly ne již násilně, nýbrž klidným procesem."¹⁵⁾

Kabinetní list Ferdinanda V. - rozhodně n i k o l i pouze jako českého krále¹⁶⁾ - z 8. dubna 1848 byl, podobně jako odpověď z 23.3. na první petici¹⁷⁾ výsledkem srážky českých požadavků jako výrazu-(ostat-

---

14) T o u š i m s k ý , l.c., str.248; Č e r n ý , l.c., str.58; o tom, jak tuto druhou petici podepsal i "zeměsprávce" hrabě Stadion, viz u F r i č e , Paměti, I, 1957, str. 420.

15) V. Č e j c h a n in: Dějiny česko-ruských vztahů, 1967, str.146.

16) To vysvětluje např. z dikce čl.5 a 8, dále 4 a 7. České znění viz u Č e r n é h o , l.c., str. 102-104, T o u š i m s k ý , l.c., str. 283-285. Ještě po padesáti letech byla tomuto aktu rozhodnutím rakouského nejv. soudu přiznána platnost zákona. - Z rozsáhlé literatury o tomto dokumentu je právněhistoricky cenná studie R. T r a u b a , Kabinetní listy z 23.3. a 8.4.1848 a hlediska práva jazykového, Praha 1919, zvl. § 4, str.66 a d., stat "Plenissimární náleze nejvyššího soudu z 13. prosince 1898, č. 14934." Srov. také K. K a s b u n d a , České hnutí r.1848, 1929, str.108. Ze starší literatury viz postřehy B. R i e g r a v Právniku, roč. 1898, str. 460.

17) Viz ji u Č e r n é h o , l.c., str. 46-47.

ně neplného a slabě hájeného) národně osvobozenického hnutí s tendencemi právě opačnými, jež sledoval, i když je zatím nevyjádřil, vídeňský dvůr. Odtud formálně vyhýbavá, ve skutečnosti však odmítavá odpověď na požadavek spojení zemí České koruny "pod jednou nejvyšší správou v Praze a se sněmem společným" (čl. 4). Povolení "odpovědných nejvyšších orgánů pro království České v Praze s rozšířeným okresem činnosti" (čl. 3) bylo tak neurčité, že - srovnáno s čl. 4 - sotva mohlo být pokládáno za úspěch. Naopak se v čl. 4 otevřeně ohlašovalo svolání "sněmu Našich Říší",¹⁸⁾ což nasvědčovalo orientaci celohabsburské rep. celorakouské.

Neúspěch obou pražských adres (petic) v otázce uznání a obnovy českého státu nemohl než přispět k radikalizaci českého hnutí. Česká státnost byla tehdy už tak silná, že opomíjení nebo zanedbávání jejích základních složek vyvolávalo představu "politické samovraždy", jak se tento výraz objevil 7.4.1848 v "Slovu k moravským stavům" hraběte Sylva Tarouccy¹⁹⁾ a vzápětí na to v proslulé Palackého odpovědi do Frankfurtu ("samovražda" Rakous a spolu s nimi Čech).

V souladu s tím také Havlíčkovy "Národní Noviny" nesly mezi hesly ve svém záhlaví od 5. dubna 1848 v každém čísle také tyto body: "Spojení zemí koruny naší", "Odpovědné ministerstvo pro korunu naši" a "Všeobecný sněm celého národa".²⁰⁾

Radikálně demokratické kruhy šly ovšem mnohem dále, i když v nich jistě právě v těchto otázkách nebylo jednoty. Zatímco někteří radikální demokraté si problém národně osvobozenického boje českého lidu jako boje za samostatný český stát ani plně neuvědomovali, objevovala se u druhých myšlenka zcela samostatného českého státu (zajisté podle reálného stavu mohl to být vlastně jen jakýsi stát česko-německý), ba přímo české republiky.²¹⁾ V každém případě pak revoluční aktivita radi-

---

18) S tím je třeba uvést souvislost i skutečnost, že ve Vídni zasedal už v dubnu 1848 "ústřední stavovský výbor", který byl oběhl také z Moravy (srov. *Casopis Českého muzea*, 1917, str. 266).

19) Viz u Č e r n é h o , l.c., str. 100. Do třetice srov. také passus o národním "samovraždě" v článku Palackého, který vyšel 23.12.1849 v Havlíčkových *Národních Novinách* (viz sborník "Za právo a stát", 1928, str. 45). O dvě desetiletí později bylo tohoto obratu opět používáno v nové situaci, např. v České deklaraci z 22.6.1868 a j.v.

20) Č e r n ý , l.c., str. 87. V třetí citovaném požadavku byl míněn nikoli sněm zemský, nýbrž sněm generální.

21) O "české republice" jako o jedné variantě řešení české otázky v r. 1848 viz u P r i š e , *Paměti*, I, 1957, str. 387. Ze vzpomínkové zprávy o roce 1848 (z r. 1880) týkající se německého novináře O.B. Friedmanna a K. Sladkovského vyplývá, že tehdy u radikálů, dokonce německých, probleskla myšlenka nejen na "českou republiku", ale i na jejího "presidenta" sídlícího na pražském hradě. Viz J. M a t o u š e k , K. Sladkovský, 1929, str. 18. Srov. také u K. K o s í k a , *Česká*

kálních demokratů ve směru boje proti Habsburkům, potlačovatelské reakční Vídní a německo-rakouské říšské myšlence podporovala v situaci jara 1848 prakticky každý krok, který prospíval i osvobozenkému boji "rakouských" národů a pokud jde o české hnutí, byla v souladu s lidovou státností velké části národa.²²⁾ Specificum postoje radikálních demokratů bylo v tom, že myšlenka obnovy samostatného českého státního života narážela v nich na překážku, kterou představovala soustava zřejmě přežilých feudálních institucí, v čele se stavovskými sněmy, jež nikdo z radikálních demokratů nemohl přijmout ani za spojovací článek k svobodné národní budoucnosti.²³⁾

V průběhu jara 1848 se rozpor mezi českou lidovou státností - jakkoli neurčitou - a oficiálním vedením české politiky vůči Vídní stále prohluboval, zvláště když ústava Rakouska (bez Uher) z 25. dubna²⁴⁾ ukázala, že dvůr hodlá základní české požadavky prostě přejít a budovat jednotnou habsburskou monarchii, zatím bez Uher, přímo proti nim. Státoprávní hledisko kontinuity zprostředkované a představované dosavadními stavovskými sněmy, jak tuto kontinuitu zastávali např. Brauner a Palacký, střetávalo se tu s hlediskem širší politické tak-

---

radikální demokracie, 1958, str.256. - O tom, že česká radikální demokracie nebyla "jednotným celkem", nýbrž "konglomerátem různých proudů a názorů", dobře K o s í k -, tamtéž, str. 10.

22) Novější věda ověřila a potvrdila názor o těsné souvislosti mezi radikálními demokraty a českými lidovými masami. Srov. K o s í k, l.c., 1958, str. 182, že radikální demokracie je "zvláštním projevem politického probuzení a aktivního vystoupení širokých lidových mas v českých zemích." Vztahují to zejména také na tendenci národně osvobozenkou, která od padesátých let vystupuje pak jako hnutí státoprávní, a to jak s historickým tak s přirozenoprávním odůvodněním. Badatelé (typicky J. H e i d l e r), kteří vytýkají, že radikální demokraté neměli jasný "státoprávní program", stotožňují mylně národně osvobozenký boj se státoprávnictvím. Radikální demokraté byli obháječi české (a slovenské) národní samostatnosti, i když právě nezdurazňovali otázky historicky státoprávní. Pokud jde o Slováky, měli čeští radikálové v r. 1848 plné porozumění pro jejich snahy, včetně jazykové odluky (srov. např. F r i š, Paměti, II, 1960, str. 27).

23) Srov. F r i š, Paměti, II, str. 75 "obnovení české ústavy na základech ovšem historických, ale v duchu moderních". Skutečnost z r.1848 je tu celkem vystižena, i když je výrazově poplatná době, kdy tato slova byla napsána a kdy původní radikální demokrat a pak buržoazní revolucionář stal se buržoazním demokratem v konkrétní podobě levicového mladošecha. Srov.k. této pojmu u M. Š e s t á k a, Revoluční spolupráce E. Kvaterníka s J.V. Fričem, Rozpravy ČSAV, 1965, svl.str.69.

24) Změna, kterou Pillersdorfova dubnová ústava přivodila, byla skutečně hluboká. Jako právní historik shrnul věc ve 20.století snad nejlépe Bohumil B a r a, Dějiny práva na území Republiky československé. Brno 1935, str. 339, když řekl, že i po tomto aktu "svazek zemí koruny české po právu trvá. Ovšem ve skutečnosti se tento svazek po r. 1848 již neosvědčuje, resp. nepřihlíší se k němu jako skutečně existujícímu. Dlužno tedy říci, že po r. 1848 koruna česká jakožto svazek zemí koruny české již se neuplatňuje." Bližší odůvodnění viz tamtéž, na str. 337, dále u J. P e k a ř e, K dějinám českého státního práva v 19. století, ČCH 11,1905, str. 66, 68, kde se navazuje na předchozí literaturu, a konečně - ryse právnícky - u Jiřího P r a š á k a, Rakouské právo ústavní, II, 2.vyd., 1901, str.11 a d.

tiky, vyžadující, aby se národní hnutí pokud možná oprostila od zátěže feudálních institucí a šla za cílem národní svobody zároveň s cílem sociálních proměn bez ohledu na dosavadní instituce, pokud byly (jako právě stavy a jejich sněmy) zřejmou brzdou pokroku.

V květnu 1848 se situace uvnitř habsburské říše stala natolik nejasnou, že za předpokladu dobré vůle dvora a jeho vlídného postoje k přebudování soustátí podle požadavků národů vše bylo dočasně přijatelné a dobré: i říšský sněm jako demokratická konstituanta; i reformované sněmy zemské; i pražská místní vláda, zvláště s perspektivou, že se stane českou vládou ústřední; i konečně vyhlídka na rakouskou federaci s austroslovanskými aspekty. Jakmile převládla nedůvěra a pocity nebezpečí - ať už nebezpečí pro snahy národní, demokratické, či sociálně opravné - vše se rázem zvrátilo. V Čechách došlo k tomuto obratu v červnu a měl pro celých dalších 70 let následky trvalé.

Povšimněme si však nyní dalšího momentu, který měl pro vývoj českého národně osvobozenického hnutí nesmírný význam. Byla to otázka poměru k tomu, co se současně dalo v Německu.

Jak jsme ukázali již v první části práce,²⁵⁾ bylo české prostředí na tyto otázky tradičně velmi citlivé. Po pozvání Františka Palackého k přípravám na celoněmecké frankfurtské sněmování - toto pozvání bylo jen důsledkem začlenění českých zemí do Německého Bundu z let 1815-18 (s napojením na tradice Svaté říše), o jehož naprosté nepopulárnosti u Čechů jsme již psali²⁶⁾ - projevilo se to zcela mimořádným způsobem. Nebylo ovšem dosud zdůrazněno, že patrně vůbec hlavním zdrojem jednotného odporu²⁷⁾ českého národa proti Frankfurtu na jaře 1848 byla obava, jež přirozeně nemohla být řečena naplno, že přimknutí se k Německu bylo by úplně a patrně navždy zamezilo cestu k o b n o v ě č e s k é h o s t á t u, jehož existence a všechny právní i morální klady odtud plynoucí by tím byly hozeny přes palubu. Naproti tomu zachování rámce habsburské říše, jež byla v dané chvíli právně vlastně ještě česko-uhersko-rakouským s o u s t á t í m, skýtalo nadějně vyhlídky nejen na zachování historické České koruny, nýbrž i na její případnou obnovu v nové podobě, jak k tomu o 70 let později opravdu došlo (v rozšířeném rámci ČSR). Nadto pak vstup do německého společenství, jakkoli

25) Právněhistorické studie 14, 1968, svl. str. 39.

26) Tamtéž str. 41 a d.

27) K tomu Fr. Č e r v í n k a, Český nacionalismus, 1965, str. 65-77; O u ř í h a, Havlíček str.15; K r e i b i c h, Němci, str.14-15; se starší literatury viz R. M a r š a n, Čechové a Němci r.1848 a boj o Frankfurt, Praha 1898, svl. str. 57 a d.

demokratického, byl by patrně i navždy zpřetrhal možnost státního rámce společného pro Čechy, Moravany, Slezany a Slováky, možnost, která se zdála být už před r. 1848 optimálním řešením novodobé obnovy staré české (a počítáme-li Velkou Moravu) i československé státnosti realizované potom v roce 1918 a znovu v roce 1945. Německo z r. 1848 "sice slibovalo revoluční osvobození od feudálních pout, ale současně hrozilo záhubou" - tak ve zkratce ale velmi přesně, vystihl věc už před lety marxistický historik.²⁸⁾

Palackého - a vůbec české - odmítnutí Frankfurtu 1848 bylo vlastně dodatečným odmítnutím koncepce z let 1815-1818; bylo vzepřením proti dispozicím absolutistického českého krále Františka týkajícím se členství v Německém Bundu²⁹⁾ a stejně tak ovšem i proti dispozicím Ferdinanda V., ostatně pak ještě v květnu provedeným, neboť volby do frankfurtského parlamentu se i v českých zemích přece jen konaly. V tomto směru odpověď Palackého z 11. dubna na pozvání z Německa, tak vřele sdílená celým národem, byla zároveň jedním z nejvýraznějších projevů české a také česko-rakouské státnosti v celém 19. století. Měla svou historickou a politickou dialektiku, kterou je třeba pochopit.³⁰⁾ A vzhledem k hnutí národně osvobozenkému vykazovala ovšem tytéž deformace, o nichž jsme mluvili v souvislosti s oficiálními českými projevy březnovými.

Naprostá suverenita českého národa a jeho politické organizace vůči Německu³¹⁾ a relativní suverenita ve svazku zemí habsburské říše s otevřenými možnostmi dalšího vývoje zde - to je smysl koncepce Pa-

---

28) Jan Š v e r m a , Česká otázka, Vybrané spisy, 1955, str. 92-93.

29) Mezi českými požadavky objevila se v březnu r. 1848 i myšlenka vystoupení "z německého bundu" (totiž alespoň pokud jde o české země) a obsazení českých hranic vůči Německu "českými pluky", J.V. F r i š , Paměti, I, 1957, str. 389.

30) Na jedné straně zdůrazňovala se tu historická existence státu České koruny a "někdejší suverenita a svázakonnost vlády a země České", na druhé straně odůvodňovala se (rozuměj: v dané situaci) nutnost udržení říše Rakouské, státu Rakouského, vídeňského centra a dokonce habsburské m o n a r c h i e . K textu dokumentu Palackého: J.M. Č e r n ý , Boj za právo, I, str. 112-118.

31) Pokud jde o poměr Čechů k německému obyvatelstvu Čech a k německému nacionalismu zahraničnímu, prudce se v této době zhoršil. U českých Němců vidíme už předzvěsti této orientace, jaká pak byla pro ně příznačná o devadesát let později. Srov. J.V. F r i š , Paměti II, 1960, str. 16, srov. také str. 25, 35, také 31 (Cheb). Mezi německým obyvatelstvem Čech rozvíjela se agitace, podle níž "každý německý rychtář a správce má právo proti Čechům zahraničnou posádku německé s p o l k o v é armády na pomoc přivolati." K situaci v Praze viz A. B a j e - r o v á , Svatodušní bouře, 1920, str. 159. - O Schillingově výroku ve Frankfurtu: "Nepodaří-li se pohnout Čechy ke vstupu do svazku Německé říše domluvami, přikováme je k Německu mečem" a odpovědi Riegrově dobře Fr. Č e r v i n k a , Český nacionalismus , str. 71. - Srov. i M a r š a n , Čechové a Němci, 1898, zvl. str. 123 a d.

lackého, jak se jeví v psaní do Frankfurtu, 14 dní před vydáním Pillersdorfovy ústavy.

Situace vzniklá dubnovou ústavou pro neuherské země, prohlášením o svolání rakouské konstituanty a provedením voleb do frankfurtského sněmu byla pro české národně osvobozenké hnutí mimořádně složitá. Východiskem z ní zdálo se být českým liberálům i konzervativcům zřízení české "prozatímní vlády"³²⁾ a svolání rozšířeného českého sněmu³³⁾ (i když jen jako institucí zemských, ale s perspektivou dalšího vývoje); celému prakticky národu vyvíjení dalšího nátlaku na dvůr a na Vídeň ve směru federalizačního přebudování habsburské monarchie, např. tak, jak se to dalo na sjezdu rakouských Slovanů v Praze na začátku června; českým radikálním demokratům konečně rozpoutání ozbrojeného povstání, jež by mělo cíle jak demokratické, tak revolučně sociální i posléze národně osvobozenké.

Pro otázky, jež jsou vlastním předmětem této studie, existence "prozatímní vlády" právě tak jako jednání kolem rozšířeného českého sněmu a úvahy o jeho "zmaření" (čemuž všemu přikládali tolik důležitosti historikové staročeští i mladočeští³⁴⁾, jsou v podstatě na vedlejší koleji. Je totiž jasné, že kruhy, jež u dvora a vůbec v habsburské říši rozhodovaly, stejně by byly v letech 1848-1849 nikdy nepřipustily,³⁵⁾ aby jakákoli česká instituce rozvinula skutečný národně o-

32) Česká prozatímní vláda (také "prozatímní vládní rada") byla zřízena 30. května 1848 správcem země hrabětem Lvem Thunem jako složka nové "české konstituce", ale nebyla dvorem nikdy potvrzena. Byla devítičlenná (s Thunem) a vybrána byla převahou z členů Národního výboru. Dne 29. června byla rozpuštěna. K tomu: B. Rieger, Drobné spisy II, 1915 (psáno 1898), str. 17; A. Bajerová, Svatoodušní bouře, 1920, str. 35; U d a l c o v, 1848, str. 65; Č e r n ý, l.c. str. 267, 270, 280, 281 a d.

33) "Ústavodárný" český zemský sněm, který by se byl měl snažit o obnovu státu České koruny a vypracovat "platnou upravu poměru Království českého k ostatní rakouské říši" (F r i š, Paměti II, str. 46; srov. str. 61 "suverénní český sněm"; str. 67 "zákonodárný český sněm", který by upravil i poměr k Německu) byl povolen císařským patentem ze 6.6.1848 daným v Inšbruku. Správce země (president gubernia) L. Thun byl jím zmocněn svolat sněm na libovolný den v červnu. K tomu B. R i e g e r, l.c., str. 17; K. K a z b u n d a, České hnutí, 1929, str. 236; Č e r n ý, l.c., str. 286; J. H e i d l e r (proti Frišovi), CCH XVIII, 1912, str. 57. - Od sněmu se očekávalo, že dosavadní absolutistický český panovník stane se - právě jako český král - panovníkem konstitučním a že vedle ohlášené už celohabsburské, popř. česko-rakouské konstituce bude vytvořena také konstituce česká, pokud možná pro celou Českou korunu. Srov. B. R i e g e r, l.c., str. 14 a d. - O myšlence, z dosavadního stavovského sněmu vytvořit druhou ("panskou") komoru české konstituanty, F r i š, Paměti II, 1960, str. 74, 87. - O jednání druhé sekce pražského Národního výboru k otázkám českého zemského sněmu (z 29.5. a 7.6.) viz doklady u Č e r n é h o, l.c., str. 287 a d.

34) Nejtypičtěji B. R i e g e r, l.c., str. 17 "Vítězství české konstituce v rámci říšského svazku zdálo se na ten čas pojištěno - ale stalo se jinak. V totéž okamžiku stratili jsme je, poněvadž část našich bez rozvahy přikročila k násilí. Jaksile ve svatoodušní pondělí dne 12. června 1848 vypuklo v Praze vzburčení, ihned nařizeno zastavití vyhlášení rozhodnutí inšpruckých ..."

svobozenský program. V každém případě ovšem nekonání českého sněmu, jakkoli by byl měl zřejmě složení ještě velmi nedemokratické, z hlediska národního hnutí, zvláště v jeho formě legální, je třeba litovat. Obnovenému českému národně osvobozenskému boji let šedesátých chyběl tu potom právě takový významný článek, jakým by se byl onen sněm - už prostě jen svou existencí, jako instituce - mohl stát.

Mnohem bližší podstatě naší studie je Slovanský sjezd, který byl svolán na začátek června do Prahy a měl být "odpovědí na snahu po vytvoření velkého demokratického Německa"³⁶⁾ s českými zeměmi jako složkou tohoto Německa. Právě proto, že to byl sjezd Slovanů z habsburské monarchie a že na něm rozhodně převažovaly živly jednak liberální, ba konzervativní, jednak protiněmecké, rýsovala se jako jedna z jeho politických výslednic koncepce austroslavismu, ostatně nikoli nová.³⁷⁾

Slovanský sjezd, ačkoli jeho cíle byly širší než jen české, znamenal pro národní hnutí nesmírně mnoho. V jeho československé sekci vystupovala Velká Morava jako pravzor společného státního celku Čechů a Slováků. Správně bylo také zdůrazněno, že Slovanský sjezd byl zaměřen i "na posílení autority koruny Svatováclavské"³⁸⁾ a toto bylo tím důležitější, že v dané chvíli existence této koruny v habsburském celku nemohla být ani právnicky popírána, ježto Pillersdorfova ústava pozbývala významu. Austroslavismus se jevil více než kdy jindy jako jedna z deformací živelné národní státnosti způsobené snahou, tuto státnost legalizovat, učinit ji přijatelnou i pro nerevoluční, ba dokonce i pro oficiální kruhy.

Bezprostředním výrazem české lidové státnosti, a to zejména jasně po její stránce negativní (odpor proti potlačovatelské mašinérii císařství, proti přežilým stavům atd.) stalo se pražské červnové povstání, v němž i tendence sociálně revoluční splyvaly do značné míry s tendencemi národně osvobozenskými a jež se pokusili vést radikální demo-

35) O značení českého sněmu vlastně už před svatodušními boulemi K a z - b u n d a , l.c., str.289; srov. k tomu Č e r n ý , l.c., 286 a H e i d l e r , l.c., str.57. U R i e g r a , l.c., je i další, ale sotva odůvodněný, velmi přisný odsudek pražského červnového povstání.

36) Ř í h a , Havlíček, str. 15. Srov. k tomu K r e i b i c h , Němci, str. 31-32; Č e r v i n k a , Český nacionalismus, 1965, str.83-93; H. K o h n , Le panlavisme, Paris, 1963, str. 70 a d.; R. A. K a n n , Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie, II, Graz, 1964, str.15 a d., 308 a d. (zde s malým porozuměním pro české snahy). - Základním dílem zůstává tu V. Z á š e k , Slovanský sjezd, Praha 1958.

37) Srov. už v první části této studie, PHS 14, 1968, str. 54-55. V. Č e j - c h a n , in: Slovanství v národním životě Čechů a Slováků, Praha, 1968, str.169-196.

38) Č e r v i n k a , l.c., str. 84.

kraté. Pozitivní národně osvobozenský program byl, jak uvidíme, i tu brzděn ohledy na monarchii (české království), konkrétně na krále Ferdinanda jako na ztělesnění historické české státnosti.

Ze zachovaných podrobných úředních materiálů³⁹⁾ vyplývá, že se povstání účastnili staří i mladí, muži i ženy, Čechové i Němci, dělníci, studenti, inteligence, řemeslníci, ba i kněží a mniši. Bylo to všelidové povstání proti utlačovatelům, proti reakci, proti vykořisťování, za občanské svobody a v řadě daleko ne poslední za práva českého národa, za obnovu samostatného českého politického života. Jaký byl tehdy - a ne pouze v Praze - š i r o k ý lidový zájem o politické dění, dovedl nejlépe, ač to asi vůbec nezamýšlel, už J. He i d l e r , když napsal: "Jen tím hromaděním napětí, tryskajícího z nejrozmanitějších zpráv o Windischgrätzových reakčních úmyslech, lze psychologicky vysvětliti svatodušní povstání."⁴⁰⁾

Sám se domnívám, že jedním z cílů pražského povstání bylo - v situaci po 25.dubnu a 16.květnu, kdy rakouský stát (Předlitavsko) se stával realitou - zmařit nebo alespoň zkomplikovat další budování tohoto celku bez ohledu na požadavek obnovy českého státu. Je sice pravděpodobné, že národně osvobozenský boj ve formě ozbrojeného celonárodního povstání proti Vídni, kdyby v takovýto boj pražské povstání bylo přerostlo, by byl přivedl konflikt, který by byl sotva dopadl v dané době jinak než v r.1849 konflikt Maďarů s Vídni; ale na druhé straně důsledky takového českého povstání, jakkoli zatím potlačeného, byly by se projevil příznivě pro Čechy a snad i pro Slováky v letech šedesátých a dalších.

Třetí bod vyhlášky vydané hned v prvních dnech povstání česky a německy žádal, aby "hned provizorní vláda, jakožto národu odpovědné ministerstvo ve jménu J.M. císaře a krále našeho samostatně zem českou řídití počala."⁴¹⁾ Navazuje se tu na události, jež jsme už popsali.

---

39) Zpracovala je A. B a j e r o v á , Svatodušní bouře v Praze r.1848,Plzeň 1920. Zde jsou (na str.374 a d.) i výtečné příspěvky k pramenům a literatuře. - Na nového účastníka těchto dějů (Brandeisa) upozorňuje J. B l a h o ť , PHS 14 , 1968, str. 94.

40) ČČH 1912, str.58. Kořeny povstání byly ovšem složitější. O husitských reminiscencích viz u Fr. K a v k y , Husitská revoluční tradice,1953, str.122-150. - Příznačné bylo také, že úřady, jako r. 1775 (srov.PHS 14, 1968, str.16.) ihned Prahu uzavírají především před lidem z venkova (viz i J. S v e r m a , Česká otázka, Vybrané spisy, 1955, str. 63). - V memoárové literatuře najdou se i stopy toho, že s povstanci sympatizovali i Windischgrätzovi čeští důstojníci (srov.např. E. K o n r á d , Nač vzpomenu, 1957, str. 14).

41) B a j e r o v á , l.c., str.103; F r i š , Paměti II, 1960, str. 149 . K této prozatímní vládě viz v naší studii výše.

příčemž se odpovědnost vlády "k národu" spojuje alespoň v osobě českého panovníka ("krále našeho") s oficiální českou státností dosavadní.

Z další tištěné vyhlášky pražských povstalců, vydané klementinskými studenty ve čtvrtek 15.června,⁴²⁾ uveďme: "Na nás hledí celá země Česká, Morava, Vídeň, ba celá Evropa - to jest lev český, který se strašně zdvíhá ze sna dvouvěkového! - Nedejme se mýlití nižádnými sli- by; při nás jest celý národ."

Za tímto obecným prohlášením následují už body, z nichž jsou ale- spoň zčásti zřejmé představy o uspořádání soustátí a českého státu v něm: "V Čechách budiž komandant neb vojvoda český, a tedy též gene- rální komando české - které nebude záviset od Vídně, než co se týče všeobecné společné obrany Rakouska - a náš český lid, naše české regi- menty, budou hlavně k obraně vlasti. - Komandant a vojsko přísahej pří- sahu naší konstituční vládě české, národu českému, v níž ovšem také bude dotknuto všeobecného svazku rakouského." Právní historik nemůže nepoznát, že východiskem je tu zřejmě situace soustátí na počátku 18. století, kdy onen "všeobecný svazek rakouský" byl pojištěn Prag- matickou sankcí.

Revoluční názor o svrchovanosti lidu v českých zemích je vyjádřen v závěru dalšího bodu: "V celé českomoravské vlasti vyzvedniž se obec- ná zemská hotovost, každý muž od 16 - 60 let stůj ve zbrani. Ostatní potřebná opatření učiniž provizorní vláda. Pakli by se tomu opírala, povoláme ihned novou vládu."

Po potlačení povstání vystoupily naproti tomu opět do popředí nejrůznější deformace způsobené situacemi katastrofy a útlaku, zatímco projevy lidové české státnosti prakticky mizí. Sice ještě 26. června skupina českých poslanců ("vyvolených deputovaných") domáhá se zvlášt- ním přípisem⁴³⁾, "by aněm zemský co možná nejdříve, aspoň v prvních dnech měsíce července se započal", přičemž poukazuje na "lid, jenž ne- bezpečně pobouřen jest všeobecně rozšířeným obáváním, jakoby ztratiti měl svobody nedávno získané", ale už 30.června ve veřejném "osvědče- ní"⁴⁴⁾ zčásti titíž, zčásti další představitelé českého kulturního ži- vota se od národně osvobozenské náplně pražského povstání distancují. Vyslovuje se tu "důvěra ve svatou a spravedlivou věc našeho národu", ale podepsaní zároveň prohlašují, že "nejen ani myšlenkou nezavadili o

---

⁴²⁾ B a j e r o v á , str.154; blíže o textu tamtéž v pozn. 203; Č e r n ý , l.c., str. 308.

⁴³⁾ Č e r n ý , str. 322-323.

⁴⁴⁾ Tamtéž, str.326-329. Mezi podepsanými jsou Šafařík, Tomek, Hanka, Palacký Vocel, Štrobach, Havlíček atd.

jakési odtržení neb vzdálení se od císařského rakouského trůnu, nýbrž naopak, že pevné a ouzké s ním spojení vždy prvním a základním článkem politické jich víry bylo..."

Program obnovy samostatného státního života ustupuje takto v českém národě v podstatě do illegality. Ti, kdož za národ mluví, a to i liberálové a radikální demokraté, právě o něm - alespoň na čas - mlčí.

Mezi českými poslanci na říšském sněmu radikálové nejsou a jejich rozpor s "umírněným směrem národně liberálním" roste⁴⁵⁾ čím více se ukazuje, že mezi oficiálními českými politiky prakticky převládá oportunismus, jen nuzně zahalovaný austroslavismem. Nebyl to sice austroslavismus hraběte L. Thuna, feudálně byrokratický, orientovaný výlučně na Vídeň a rakousko-centralistický,⁴⁶⁾ nýbrž austroslavismus poměrně demokratický, decentralizační (Praha, Záhřeb a jiná centra) a pokud se našich zemí týče "československý" resp. přímo československý⁴⁷⁾, ale přece jen daleko nevyjadřoval. Totéž platí o koncepci, která se rýsuje zvláště v oněch 9 měsících mezi potlačením pražského povstání a rozpuštěním kroměřížské konstituanty a kterou by bylo lze nazvat koncepcí česko-rakouského popř. československo-rakouského soužití.

Oficiální čeští představitelé přicházejí do Vídně na říšský sněm, kde - v podstatě dezorientováni a šokováni realitou dále budovaného Rakouska (zatím bez Uher, ale úmysly dynastie v tomto směru se dobře znají) - spokojují se cíli i národně nerevolučními⁴⁸⁾ a hledají v nové situaci nové možnosti pro českou budoucnost. Politické snahy národního

---

45) J. M a t o u š e k , K. S l a d k o v s k ý , 1929, str. 29.

46) K tomu dobře M. N o v á k , Sborník archívních prací VI/1, 1956, str.26 a d. Srov. příkrou kritiku Thuna u F r i š e , Paměti I, 1957, str. 86 a jv. - Kdežto Thunův austroslavismus měl vlastně za cíl zabránit obnově českého státu, austroslavismus Palackého a druhých perspektivně obnovu české samostatnosti umožňoval.

47) O počátcích austroslavismu Havlíčkova v r.1846 viz J. B ě l i š , K.H. Borovský a Slovanstvo, 1947, zvl. str. 127; o dalším vývoji (1848-49) tamtéž, str. 129, 139, 142. Srov. také M a t o u š e k , l.c., str. 89 - 90. - Provizornost austroslavismu Palackého jako jednoho z východisek k řešení české otázky nedocínil K. K o s í k , který jinak tomuto jevu věnoval cenné a pronikavé pasáže, viz Česká radikální demokracie, 1958, zvl.str.269 a d. - Ke kořenům českého austroslavismu náleží, myslím, i K a m p e l í k , Práva naší řeči, 1845, zvl. str.11 ("kosmopolitické" poslání habsburské říše).

48) Příčiny jejich c e l ě v é protirevolučnosti pokusil se zjistit K. K o s í k , l.c., str.258 a d. Čeští politikové vždy znovu dávají přednost režimu vnitřní legality, pozvolnému vývoji habsburské říše, vyčkávání na vhodný okamžik mezinárodní konstelace apod. Činí tak z obav před nebezpečím jednak z Německa, jednak ze sociální revoluce. V tomto druhém směru byly u nás i pro rok 1848 určujícími už události z r.1844. Nejnověji k věci J. N o v o t n ý , in: Historický časopis, XVI, 1968, str. 299 a d.

hnutí vracejí se k metodám, jež se vcelku osvědčily v první polovině století a jež jsme charakterizovali v první části této práce.⁴⁹⁾

Úzce souvisel onen "perspektivní" austroslavismus s myšlenkou federativní⁵⁰⁾ přestavby habsburské říše chápanou jako reintegrace historických složek, z nichž soustátí vznikalo. Jak ukázal vývoj v 60. letech, toto byla také idea, jež, alespoň jako dočasný minimální program, mohla nalézt oporu i v lidové české státnosti. Její síla byla v neposlední řadě právě v tom, že až do březnové ústavy 1849 byl pro ni dán přirozený podklad souvislým historickým vývojem. V situaci po potlačení svatodušních bouří začal se takto jako české východisko vynořovat program česko(slovansko)-rakousko-protimaďarský, zatímco vlastní národně osvobozenský program ve své radikální podobě nejen se uchyluje do podzemí,⁵¹⁾ ale je nositeli onoho legálního programu desavouován, přičemž je stejně odmítána jeho národní i jeho sociální revoluční náplň. Deformování projevu vlastních cílů českého hnutí postihuje tehdy nejen konzervativce a liberály, nýbrž i radikály.

Přes vnější odklon řady českých kulturních představitelů k politice "rakouské"⁵²⁾ sílí v Čechách, na Moravě i ve Slezsku opět už na podzim 1848 radikálně opoziční směr. Výrazem toho jsou zvláště "Slovanské lípy", jejichž sjezd se konal v prosinci.⁵³⁾ V jejich úředních stanovách se sice takřka jedním dechem mluvilo o "hájení samostatnosti Čech, Moravy a Slezska, zvláště proti návalu Německého spolku" i o

49) Viz PHS 14, 1968, str. 53.

50) Novou literaturu o problémech federalismu, zvláště v bývalé habsburské říši viz u R. A. K a n n a , Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie, II, 1964, str. 306, pozn. 1. - Obecně o federalismu v dějinách též autor, referáty (Rapports) z kongresu historických věd ve Vídni 1964, IV, Federalism and the federal State in History, str. 33 - 39 (je zde, bohužel, opominut pozoruhodný český federalismus z let 1618-1620). Podstatu federativního austroslavismu dobře vystihl a ocenil Š v e r m a , Za nová Československo, str. 54-55. - Federalistické koncepce přebudování habsburské říše v letech 1848-1918 velmi podrobně sleduje v knize pojedaté šíře zvláště R. W i e r e r , Der Föderalismus im Donauraum, Graz-Köln, 1960, str. 36-156.

51) Brát věci jako H e i d l e r (ČČH, 18, 1912, str. 54-55, v dodatečné polemice s J. V. F r i š e m) tak, že v r. 1848 nebylo v Čechách odporu proti říšskému sněmu a pak až do března 1849 byl plný souhlas s jednáním českých poslanců v Kroměříži (jen proto, že oficiálně nikdo neprotestoval a neoponoval) je nehistorické, absurdně formalistické pojetí.

52) Srov. k tomu Ř í h a , Havlíček, str. 21; H e i d l e r , l. c., str. 53.

53) J. M a t o u š e k , l. c., str. 33; V. Č e j c h a n , Dějiny česko-ruských vztahů, 1967, str. 149. - Doklady viz u Č e r n é h o , l. c., svl. str. 400 a d., 505 a d. - Řadu nových dokladů o tom přináší i studie B. Š i n d e l á - ě , Ohlas maďarské revoluce 1848-49 na Moravě a ve Slezsku, Rozpravy CSAV 1957, svl. str. 25, 32 a jv.

"pevném úvazku všech slovanských národů v rakouském mocnářství" 54), ale národně osvobozenké jádro tohoto hnutí je mimo pochyby.

Nový druh deformace české státnosti přinesl návrh Palackého z 23.-24. ledna 1849 podaný v Kroměříži. Habsburská říše se měla zfederalizovat na principu etnických jednotek, jichž mělo být 8 a jež měly být novými "korunními zeměmi". Byla mezi nimi i jednotka, jež měla vzniknout z Čechy osídlených oblastí Čech, Moravy a Slezska, jakož i z Horních Uher osídlených Slováků (Slovenska).⁵⁵⁾ Tehdy však si už čeští oficiální politikové pomalu začali uvědomovat chybu, která se stala tím, že vstoupili beze zvláštního ohrazení do společného "říšského" ústavního sněmu a vzdali se zvláštního ústavního sněmu českého, ať už generálního či zemského. Marně se pokoušeli napravit věc bezprostředně po vydání březnové ústavy Rakouska⁵⁶⁾, a to s odůvodněním, jež i později zůstalo směrodatným, že totiž ani vytvořením jednotného rakouského státu v roce 1849 nemohlo být p r á v n ě zrušeno zvláštní státoprávní postavení celku České koruny. V téže době zatím šlechta z Čech vracela se zpátky k "principu šlechtického autonomismu v jednotlivých zemích"⁵⁷⁾ v rámci Rakouska, který pak pozměnila na princip zemské samosprávy. Palacký sám ještě na konci roku 1849 (21.-23.12.) vracel se k tomuto problému svým "unionistickým" projektem federalizace Rakouska, který s ním sdílel i Havlíček.⁵⁸⁾

Daleko významnější byly symptomy toho, že v českém lidu zvedla se po událostech z počátku března 1849 nová vlna odporu jak proti Vídni, tak proti chování oficiálních českých politiků.⁵⁹⁾ Radikálové nabývali

---

54) J.V. F r i š , Paměti, II, 1960, str.37; k tomu H e i d l e r , l.c. , str. 55.

55) K tomuto návrhu F r i š , Paměti II, 1960, str. 334 (s odsouzením); V. P o k o r n ý , Příspěvek ke kritice Springerova vydání, etc., PHS II, 1956, svl. str. 36 a d.; K. S t l o u k a l , Idea československého státu I, 1937, str. 98. - O vývoji federalistických koncepcí u Fr. Palackého viz B. R i e g e r , Drobné spisy II, 1915, str.21-53 (psáno 1898); R.A. K a n n , Nationalitätenproblem II, 1964, str. 313-314; k problematice "korunních zemí" tamtéž, I, 1963, str.26-27. - Myšlenka etnického rozdělení historického útvaru českých zemí se pak objevila znovu 1891, 1918 a 1938. - O tom, že tento projekt Palackého bylo by lze "zařadití beze všeho mezi postuláty českého národa", právem zapochyboval P e k a ř , Z české fronty II, 1919 (psáno 1917), str. 15.

56) V. U r f u s , PHS, 8, 1962, str. 130-132.

57) Tamtéž, str. 135.

58) Č e r n ý , l.c., II, str. 685 a d. - K tomu srov. J. B á l i š , K.H. Borovský a Slovanstvo, 1947, str. 144.

59) O tom u F r i š e , Paměti II, str.347, 370. - Kniška hraběte L.T h u -

opět půdu. Přípravovaly se revoluční akce, které - zatím jsme o nich zpraveni jen nedostatečně - sice daleko nesledovaly jen cíle národně osvobozenké, ale s těmito cíli úzce souvisely.⁶⁰⁾ Ideově se vědomě navazovalo na červnové pražské povstání.⁶¹⁾ Rozbití Rakouska a nové uspořádání jeho složek bylo, tak říkajíc, opět na pořadu dne, i když v dané situaci bylo patrně nereálné.

A celá tato v podstatě protirakouská atmosféra udržela se i pod příkrovem bachovského absolutismu ve velké části českého národa po celých dalších deset let, aby pak z podzemí opět náhle vystoupila. Mimořádně cenné a dokonale přesvědčivé doklady o pokračování velmi ostře protivídeňských, česky nacionálních, demokratických a protiklerikálních, slovansky orientovaných a zčásti i sociálně revolučních a protimonarchických (republikánských) proudů i po r.1849 přináší nejnovější historické bádání.⁶²⁾ Rok 1848 prostě pokračoval v myslích českého lidu dále a právě ideje nejvíce potlačované, mezi nimi i myšlenka české politické samostatnosti, udržovaly se nejhrouževnatěji. Pražské policejní ředitelství v padesátých letech například nepochybovalo o "česky separatistických" tendencích rodiny Fr. Palackého a F.L. Riegra.⁶³⁾ V prvních letech se ještě veřejně diskutovalo o tom, zdali v době právě minulé byly namíste metody revoluční či jiné,⁶⁴⁾ ale brzy k výměně politických názorů mohlo už docházet jen soukromě, přičemž radikální, jakkoli neujasněné, názory působily zvláště mezi mládeží.⁶⁵⁾

---

n a , Úvahy o nynějších poměrech hledíc zvláště k Čechám, (1849), v níž se doporučovala vývojová cesta, mírný pokrok, osvícená byrokratická legalita atd., měla tu sotva účinek jiný, než že zvýšila nedůvěru ke všemu oficiálnímu.

60) Viz nejnověji V. Č e j c h a n , Dějiny česko-ruských vztahů, Praha 1967, str.157. - J. Z u m a r ve sborníku J.V. F r i š a demokratické proudy, 1956 str.115. - J. M a t o u š e k , K. Sladkovský, str.39-58 (zvláště také o "Slovanské lítě" a o Fričově "Českoslovanském bratrstvu"). Snad mělo májové spiknutí za cíl prohlášení kroměřížské osnovy pro celé soustátí.

61) Viz leták opočenakého literáta Jana S e k a v c e ; Dvanáctý červen neb výstraha Čechům v Praze 1849 (Fr. K u t n a r , viz v pozn. následující). - V. Č e j c h a n , Protireakční písně českých studentů r.1849, Sobota, roč.1, č. 24, str. 474, Praha 1930; revolučně republikánské tendence dokládá refrén: "Pak provoláme republiku v celém národě červenou". Srov. také Š i n d e l á ř , l.c., str. 36; na str. 43 viz znění námi uvedené.

62) Fr. K u t n a r , Studentstvo v politickém životě Bachova absolutismu, Historia Universitatis Carolinae (v tisku).

63). Tamtéž, pozn. 4.

64) Havlíčkův článek "Revoluce" z 30. 1. 1851 (Havlíček ovšem proti), srov. M a t o u š e k , l.c., str. 89.

65) Srov. odhalení velezrádného spolku "Bratři Červeného praporu" v r. 1853.

Žilo se v očekávání velké demokratické evropské revoluce, která by umožnila i obnovu českého státu, popř. v podobě pokrokové republiky. A bylo to posléze opět jako v první polovině století především básnické slovo, co alegoriemi a jinotaji ("zlatý zvon" svobody) vyjadřovalo národně osvobozenké tendence.⁶⁶⁾ V celkovém kontextu vývoje českého národa třetí čtvrtiny 19.století nelze tyto projevy, tato hnutí a tyto tendence vcelku zařadit jinak než jako podstatnou složku boje za politickou samostatnost českého lidu, a to v souvislosti s obdobnými jevy u jiných slovanských národů, zvláště v Rakousku. Nejdůležitější je, že velká část takovýchto projevů zaznamenaných úřady (a kolik jich zůstalo nezachyceno!) nevede jen do řad studentů, literátů a intelektuálů, nýbrž opravdu do širokých lidových vrstev, namnoze i mimopražských.

Do let 1848-1849 spadají také první projevy slovenské státnosti, která má rovněž starší kořeny⁶⁷⁾ a vyvíjí se v úzkém kontaktu s novodobou státností českou. Ve dnech 19.-20. září 1848 došlo v Myjavě k vyhlášení "slovenské samostatnosti", avšak i nadále ještě v rámci Uher, ačkoli myšlenka úplného oddělení Slováků od uherského státu zatím rovněž uzrávala. Její formu z ústavního výboru kroměřížského sněmu jsme zaznamenali výše. Její vyvrcholení představovaly slovenské požadavky z počátku března, pozměněné pak ovšem, když se slovenští představitelé seznámili s březnovou ústavou.⁶⁸⁾

K velké dosavadní literatuře o tom naposledy J. P u r á , Čsl. časopis historický, I, 1962, str. 469 a d. - Dobrý příspěvek k vyličení poměrů v Čechách té doby podává J. A r b e s , Pláč koruny České, 2.vyd.1894, str.20-24.V. P r a v - d a , Mezi vzkříšením 1848-60, Praha 1863; nové cenné údaje má Š i n d e l á ř , l.c., str.65 a d. (pro Moravu a Slezsko), V. C e j c h a n , Slovanství (sborník), Praha 1968, str. 208-219.

66) Srov. K.J. E r b e n , Kytice (1. vyd. 1853), fragment "Věštyně" uveřejněný až ve 2.vyd. 1861: "Ach, ještě není, ještě čas tu není! /Však přichyl ucho k zemi bliž,/ a pod kořeny jedle zdáli snění/ zlatého zvonu ualyšíš." K tomu A. P r a š á k , O národ, 1946, str. 133; Dějiny české literatury II, 1960, str.559. - K. K o s í k , Nová mysl, 1954, str. 52 upozorňuje na Máchovu básen "Aniž křičte", která "se stává v padesátých letech bojovým znamením Májové družiny".

67) J. B u t v i n , Slovenské národno-sjednocovacie hnutie (1780-1848), Bratislava 1965, svl. str.173 a d.; V. Ž á č e k , Z revolučních a politických polako-slovenských styků v době predmarcovej, Bratislava 1966.

68) K veškeré této problematice viz K. R e b r o , Pokusy o štátoprávne riešenie slovenskej národnej otázky 1848-49, Právnické štúdie, XIII/4, 1965, str. 557-578; týž autor in: Slováci a ich národný vývin, Bratislava 1966, svl. str. 201 a d.; L. H a r a k s i m , tamtéž, svl. str. 157-167. K slovenským akcím po vydání březnové ústavy (1849) nejnověji J. N o v o t n ý , Češi a Slováci etc., Praha

V celém období 1848-1860 bylo také bolestně probírááno - z velké části na vrub ideologie K. Havlíčka Borovského - i první srovnání politického a státoprávního poměru Čechů a Slováků. Vyústilo zatím, neseno do značné míry silou faktických poměrů, mezi nimiž hrál hlavní roli rakousko-uherský antagonismus, k dalšímu oddělenému vývoji slovenského národa ve státě uherakém. Pokud jde o československou společnou státnost, její stopy v této době prakticky mizí, zvláště máme-li na mysli státnost lidovou. Další bádání poučí nás o tom snad hlouběji⁶⁹⁾.

2. 1860 - 1871

Oddílu zabývajícímu se lety 1860-1871 bychom také mohli dát zhlaví "České národně osvobozenké hnutí v poutech boje za historické státní právo". Jak se celkem obecně uznává, našla koncepce českého státního práva, a to tehdy především ve své "historické" podobě v masách českého národa půdu hluboce připravenou.⁷⁰⁾ Zásahu o to mělo lidové vlastenectví, opřené zejména o živý a hluboce politický historismus, jak jsme se je pokusili sledovat nejméně už od 2. poloviny 18. stol. Nebylo by správné, rozmach českého státoprávního programu šedesátých let od jeho lidových souvislostí odtrhovat a konstruovat snad jeho o d a t e č n é sepjetí s lidem teprve na základě jeho popularizace, propagace a vůbec svého pozdějšího "pronikání" do nejširších vrstev.

Jednou formulován - na základě vývoje celých staletí - dostával státoprávní program od počátku svou politickou váhu z lidových mas a na ně opět v konfliktech, jež vyvolal, zpětně působil, stává se i do budoucna vyjádřením obecné národní tendence k státní samostatnosti a přizpůsobuje se v rakouských poměrech, v denních zápasech, třídních i národnostních, reálným možnostem dané chvíle.

Ať se však již konkrétně vytvářel ve svých jednotlivých vývojových fázích jakkoli, jedno je jisté: že totiž v lidovém chápání jen

1968, str. 170. Ze starší literatury cenné údaje má A. P r a š á k , O národ, 1946, str. 119 (psáno 1929).

69) Jako doklad dále trvajících tendencí československého společenství uvedme fakt, že při úvahách o znaku spolku Svatobor (byl založen 1862) v původním návrhu byl kruh držení 4 rukami, avšak realizován byl kruh držení 3 rukami. Podle výkladu prof. Vojtáška (ústně) šlo o symboliku spojení Čechů, Moravanů, Slezanů a původně i Slováků. K Slovensku za bachovského absolutismu viz nyní J. N o v o t n ý , l.c., str. 178 a d.

70) Srov. V. U r f u s , Právněhistorické studie 8, 1962, str. 164 a d. (zvláště o lidovém historickém vlastenectví).

ďále upevnil a prohloubil odpor k rakouskému rámci, do něž byl český politický život vtěsnáván, a že tak - bez ohledu na projevy oficiálních politiků české buržoazie a pak i sociální demokracie - v podstatě definitivně zúčtoval s koncepcemi českorakouskými či slovanskorakouskými.

Jak nám ukázal rozbor českého hnutí z desetiletí předchozích a zvláště z let 1848-1849, nešlo tu vlastně o nic nového. Věc se ovšem v letech 1859-1861, jakmile přešel nejhorší útlak, objevila v nových souvislostech. Byla zde nová situace⁷¹⁾, lišící se od situace z r. 1848 tím, že český stát, Česká koruna, o níž z hlediska práva na jaře 1848 bylo lze ještě tvrdit, že existuje, stala se nejen co do své faktické existence, nýbrž už i co do své existence juristické spornou.

Od událostí z let 1848-49 dělilo český národ, domáhající se samostatnosti, 11-12 let existence rakouského jednotného císařského státu, jehož před r. 1848 nebylo, a nadto, - už od dubna 1848 - i existence Předlitavska, celku zemí neuherských, zajišťovaná předtím Vídní (už od r. 1749) zřizováním společných česko-rakouských úřadů.

Nicméně řeč Říjnového diplomu dávala i v této situaci Čechům důvod k nadějím, a to tím spíše, že se tu ukazoval příklad Uhrů, resp. Maďarů, kteří přece porážkami svého hnutí v r. 1849 z hlediska Vídně "propadli svá práva" a byli pak stejně jako Čechové začleněni do jednotného rakouského státu.

Na Říjnový diplom se u Čechů reaguje co nejkladněji. Koneckonců to správně vystihl už r. 1933 Jan Šverma, když konstatoval: "Císařský manifest ..... působil velké nadšení v celém českém národě. Česká buržoazie se domnívala, že došla již cíle svých tužeb. Věřila, že bude ustaven samostatný český stát ..." ⁷²⁾, i když hned dodává: "plně se smířovala s tím, že tato samostatnost bude pouze v rámci rakouské monarchie a s Habsburkem na královském českém trůně" ⁷³⁾, což podle našeho názoru je už mnohem méně výstižné.

Ponechme zatím stranou, že skutečnost byla, pokud jde o onen Švermův dodatek, mnohem komplikovanější. Vyzvedněme okolnost, že opravdu patrně všechen národ byl uchvácen nadějemi a že cíl obnovy českého státu v roce 1848 po svatoňušných událostech českými politickými reprezentanty zdánlivě opuštěný, se zde opět v plné síle objevil.

Od ledna 1861, dohodnut za vydatného přispění V.V. Tomka mezi čes-

---

71) Jen v tomto smyslu byl tu "nový" program. To k vývodům V. U r f u s e , PHS 13, 1967, str. 85!

72) J. Š v e r m a , Česká otázka, Vybrané spisy, 1955, str. 69.

73) Tamtéž.

kou šlechtou a českou buržoazií,⁷⁴⁾ byl tu opět oficiální, "státoprávní" program, který v dané době, jako program minimální, obecně odpovídal citění národa. Lze koneckonců říci, že svým způsobem se uskutečnilo to, o čem v březnu 1848 usiloval Palacký, totiž aby se dorozuměly šlechta a Svatováclavský výbor a petici aby podali stavové.⁷⁵⁾ Pohřeb P.J. Šafaříka 29. června 1861 se stal - podobně jako r.1847 pohřeb Jungmannův - velkou politickou manifestací českého národního hnutí⁷⁶⁾. V následujících letech působení radikálně demokratických tradic z let 1848-49 dosáhlo v českém národně osvobozenkém hnutí mimořádné síly. V úzké souvislosti s akcemi historicko-státoprávními vyústil tu složitý proces českého národního obrození, který měl i svou stránku hospodářskou, třídní a kulturní, do nové situace závěru buržoazně demokratického přerodu, v níž cíl obnovy české státní samostatnosti byl postaven s nebyvalou naléhavostí.⁷⁷⁾ Je třeba si uvědomit, že politika "státního práva"⁷⁸⁾ byla v dané době jediným legálním východiskem a ventilem národně osvobozenkého boje, a to ještě s významným omezením: "v rámci Rakouska", nebo dokonce "jednotného Rakouska". A bylo mnohdy potřebí velmi rafinované sofistiky na české straně a velkého liberalismu na straně rakouských úřadů, ostatně pronikáných stále více Čechy, aby se hnutí - jasně národně osvobozenké - aspoň vnějškově stěsňalo do státoprávních formulí.⁷⁹⁾

74) O tomto kompromisu srov. dobře už V. Š k a r d a , Česká politika, 1904, str. 8-9; V. U r f u s , PHS 13, 1967, str. 85.

75) Srov. J. H e i d l e r , ČČH, 1912, str. 58.

76) Dobře o tom J. A r b e s , Pláč koruny České, 1869, 2.vyd. 1894, str.41--42. Zde se (na str. 32 a d.), už v podstatě správně, líčí oživení politického ruchu v českém národě od října 1860. - Opětne vzplanutí boje "za obnovu českého státu", boje, který "v myslech lidu živil ten cíl až do nejnovější doby", konstatoval od šedesátých let z novějších historiků Z. N e j e d l ý , T.G. Masaryk, 1950, str. 40-41.

77) K tomu dobře I. P f a f f , Jan Neruda a české demokratické hnutí v letech šedesátých, Rozpravy CSAV, 1963, (viz podtitul práce).

78) K o s í k o v o podání "programu českého státního práva" (šlo tu přece o státní právo České koruny) in: Česká radikální demokracie, 1958, str.362 ad., je i historicky, natož právnicky, málo výstižná.

79) V tomto směru je typické "Provolání K.Sladkovského jako poslaneckého kandidáta do zem. sněmu k voličům" z 13.3.1861, v němž se jako hlavní heslo vytyčuje "Zachování jednotné říše rakouské - nikoli však stísněním všech národů dle zásady Bachovy v jeden kruh železný, ... nýbrž svobodným spojením svobodných národů rakouských v svobodném zřízení státním." Je třeba si uvědomit, že tu kandidoval občan, který se nacházel pod policejním dozorem, zavázaný mezi jiným "podpisem protokolu policejního, že veřejně nesmí podniknout ničeho, ani v právnictví a literatuře, ani v obchodu a průmyslu jakékoliv ...", jak v tomto svolání sám (!) vý-

S navázáním na to, co jsme už pověděli, zjišťujeme nyní, že česká buržoazie, vedena příkladem Uher,⁸⁰⁾ brala věc tak, jakoby se bylo v letech 1848-49, v průběhu neoabsolutismu a konečně i v r.1861 (únorová ústava) p o p r á v u nic nestalo a ani se stát nemohlo. Byl to únik do právní argumentace, který umožňoval vést politický boj popřípadě i bez mas, v jakési pomyslné rovině, bez revolučního nebo i jen radikálního postupu, ovšem s tím větším rizikem neúspěchu, jak se ukázalo poprvé r. 1867 a podruhé o 4 léta později.

Zatím však u části národa vedly tradice radikálně demokratické a buržoazně revoluční opět přímo k orientaci na rozbití habsburské říše a na dodatečnou federalizaci států, jež by takto vznikly, v tom i státu českého, resp. československého. Sotva mohla být tato myšlenka cizí i Palackému, když již v šedesátých letech sám začal počítat s katastrofálním koncem habsburské říše.

Takováto federace mohla ovšem jít daleko přes hranice starého "Rakouska", mohla se týkat i jiných oblastí než někdy habsburských. Vždyť se pomýšlelo prostě i na federaci středoevropských států či národů, jindy na federaci "slovanskou", opět jindy na podunajskou atd., což se s habsburskou říší vůbec krýt nemuselo.

Rozlišování těchto dvou možností - český stát v nové federaci po zániku habsburské říše a český stát (rozuměj svobodný, nezávislý, samostatný, svrchovaný) vzniklý ústavněprávním přebudováním někdejšího soustátí - v běžné politice, jak hýbala českými masami a v nich se ozývala, nijak ostře nevystupovalo. Ba lze říci, že hlavní proud českého národně osvobozenského hnutí jako hnutí lidového (masového) takovéto finesy neznal a ani nepotřeboval. Pro něj byla cílem národní samostatnost, nezávislost, svoboda, to jest konkrétně vytvoření resp. obnova českého státu. Toto hnutí bylo, jak jsme zjistili, konstantou českého politického života už v první polovině 19.století a zůstalo jí až do r.1918 a je zcela nesprávné zaměňovat nebo směšovat je ať už s cíli formulovanými jednotlivci⁸¹⁾ nebo s požadavky celých skupin či dokonce s oficiálními programy politických stran, jak v 2.pol.19.stol. se začaly v plné formě objevovat. Jedním z úkolů vědecké práce je, posoudit, v jakém vztahu tyto cíle, postuláty a programy byly k oné konstantě,

---

slovně konstatuje. Srov. J. M a t o u š e k , K. Sladkovský, 1929, str.138-140. - Máme zde snahu, docílit za každou cenu l e g a l i t y projevu pro představitel českého hnutí, svou podstatou hnutí ilegálního.

80) Teze o další platnosti historického českého státního práva našla posléze příznivý ohlas i v politických kruzích maďarských. Viz o tom F. P e c z e , "Ohlas českého hnutí v uherském parlamentě", FHS 14, 1968, str. 259 a d.

81) Pokud jde např. o J.V. Friče, viz moderní analýzu u K o s í k a , Česká radikální demokracie, 1958, str.365 a d.

jak jí vycházely vatříc, jak jí v daných politických situacích (v kontextech vnitropolitických i mezinárodních) interpretovaly a ovšem i jak jí ve svých projevech deformovaly a někdy i zrazovaly (deformaci u Sladkovského z r.1861 jsme příkladmo uvedli výše). Z této naší studie bude ono posouzení vyplývat zatím jen příležitostně a nepřímě, neboť vlastním jejím cílem je hledání a ověřování existence zmíněné konstanty jako historického jevu, který v plné své podobě a v celém svém dosahu byl dosud vědou opomíjen.

Poznamenejme také, že při úvahách o federalizaci Rakouska anebo jeho nástupnických států se dlouho ještě u nás nerozlišovala federace (Bundesstaat) od konfederace (Staatenbund). Jak je vidno např. ze stati "Federace" v Riegrově Naučném slovníku, měla česká buržoazie na mysli obyčejně daleko spíše Staatenbund, tedy konfederaci, než federaci ve vlastním smyslu slova, neboť mluvila často jedním dechem o federacním uspořádání i o suverenitě - dále zachované - Českého státu.⁸²⁾

Zatímco česká buržoazie doma, navazujíc s obtížemi na rok 1848 a usilujíc i o podporu reakční šlechty, váhavě stavěla program historického státního práva České koruny, za hranicemi habsburské říše, tak otřesené světovou hospodářskou krizí z r.1857 a důsledky neoabsolutismu, rozvíjela se akce, jež - v úzkém spojení s domácími kruhy, bez nichž nebylo lze věc realizovat - kladla si za cíl rozbít Rakousko a na jeho troskách obnovit i českou samostatnost. V západní Evropě a Itálii působila tehdy celá plejáda protirakousky orientovaných Čechů. Lze přímo říci, že skoro každý Čech, jakmile přešel hranice mocnářství, začal se víceméně projevovat ve smyslu protirakouského národně osvobozenského boje, což souviselo i s tím, že šedesátá léta vůbec a jejich počátek zvláště, byla prakticky v celé Evropě naplněna očekáváním buď rozpadu habsburského státu⁸³⁾ nebo aspoň jeho podstatného přebudování.

---

82) J.V. Frič např. na počátku šedesátých let propagoval "autonomní český stát začleněný do demokratické slovanské federace", což bylo v souladu s koncepcí Gercenových. To se stalo i programem "Čecha" vydávaného Fričem v Ženevě. (Viz ve sborníku J.V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, 1956, str.123 a 129, J. Z u m r). - V r.1864 se Frič na čas už orientuje na připojení budoucího českého státu (republiky?) k "podunajské konfederaci a k Polsku". (M. Š e s t á k, Revoluční spolupráce E. Kvaterníka s J.V. Fričem, 1965, str. 43, 70. Srov k tomu i V. Ž á š e k, Česko-polský sborník, I, 1955, str. 481.)

83) Srov. J.V. F r i č v proslulém dopise otci z Paříže (z 21.8.1860), J.V. Frič v dopisech a denících, uspoř. K. Cvejn, Praha 1955, str. 103. Skepse k další existenci Rakouska byla, zvláště od války v r.1859, běžná i u mnohých Rakušanů a Maďarů. Srov. B. K a u t s k y, Erinnerungen und Erörterungen von K. Kautsky, S. Gravenhage, 1960, str. 128. - Viz také u V. Č e j c h a n a, "Poslední Bakuninův

Česká otázka byla tehdy pro evropskou veřejnost nově exponována (od r. 1859) zejména zásluhou J.V. F r i č e a jeho ženy Anny, kteří se postavili do čela širší akce zahraničních Čechů, rozprostřené po Francii, Anglii, Itálii, Německu a Švýcarsku a zapojené ovšem i na české prostředí v Rakousku.⁸⁴⁾ Ohromný ohlas měl v českých zemích měsíčník "Čech (La voix libre de Bohême)", který v r.1861 vydával Frič v Ženevě a který byl naplněn útoky proti Rakousku a carskému Rusku a podporoval osvobozený boj nejen Čechů, ale i Poláků.⁸⁵⁾

Koncepce "legií" (českých a "slováckých"), které by byly zřízeny v Itálii a skládaly se z "mladých lidí, kteří by se odhodlali k dezerci" a sehrály významnou úlohu s osvobozováním českého a slovenského národa při rozbití habsburské říše, byla vypracována už v letech 1861-62.⁸⁶⁾ Za hranicemi mocnářství rýsovala se reálná možnost protirakouské spolupráce Čechů nejen s Poláky, Italy a Jihoslovany, ale také s Maďary a Rumuny, přičemž se brala v úvahu i eventualita "odtržení Slováků od Uher a jejich spojení s Čechy."⁸⁷⁾ Analogií boje o české státní právo, dokonce s obojí variantou zdůvodnění (historickou i "přirozenou") byl v šedesátých letech boj o státní právo Chorvatska.⁸⁸⁾ A že Čechové v letech 1863-1864 viděli v polském povstání namnoze i svůj boj, bylo už víckrát konstatováno.⁸⁹⁾ Čeští radikálové, ať doma či za hranicemi, počali přímo uskutečňovat dobrovolnickou účast na

---

pokus o rozbití habsburské říše", Dějiny a přítomnost, II, 1938, str.23; V. Ž á - š e k , práce citovaná v násl. pozn., na více místech; M. Š e s t á k , práce cit. výše, zvl. str.36 a d., 54 a d. - Je ovšem pravda, že kromě velmi všeobecného programu republikánského neměl J.V. Frič na počátku šedesátých let jasnou představu o budoucím českém či československém státě.

84) Nejpodrobnější dosud o Fričových akcích V. Ž á š e k , "Česko-polaká revoluční spolupráce v šedesátých letech 19.stol.", Česko-polský sborník věd.prací, I, 1955, str. 430 a d.

85) Nanejvýš pozoruhodné podrobnosti o tom, jak se "Čech" dostával do Rakouska a jak se tam prodával a přeplácel, viz u Ž á š e k a , l.c., 1955, str.447,450,454 a jv.

86) Viz u V. Č e j c h a n a , In: Dějiny a přítomnost, II, 1938, str.33-34; velmi podrobně V. Ž á š e k , l.c., str. 440-447; o přípravách ke zřízení "sboru českých dobrovolníků v Itálii proti Rakousku" a o získávání českých dělníků a řemeslníků v Praze k tomuto účelu v r.1864, viz tamtéž, str.487. - Dopis mladého českého vlastence z venkova, odhodlaného vstoupit do české legie v Itálii, J.V. F r i - š o v i , z r.1862 viz tamtéž, str.447.

87) M. Š e s t á k , l.c., 1965, str. 41.

88) Tamtéž, zvl. str. 15,24,41,48, kde je i další literatura.

89) Doklady o tom viz ve sborníku J.V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře, 1956, str.141 (J. Z u m r).

polském povstání a připravovali i její vyvrcholení v podobě české legie.⁹⁰⁾

Zahraníční akce J.V. Friče a jiných českých vlastenců nelze uměle oddělovat od vývoje doma, v českých zemích. Jedno s druhým nerozlučně souviselo a to, co hlásali Čechové za hranicemi, bylo vlastně jen ničím nebrzděný, vášňový projev toho, co si přály široké vrstvy národa ve vlasti a co ani ony, ani - tím méně, - jejich domácí představitelé nemohli svobodně vyjádřit, nechtěli-li se vystavit perzekuci a popř. - tam, kde šlo o akce povahy konspirativní - vydat tajemství vládním orgánům.

Proto také otázka, jaký byl v Čechách ohlas či účinek zahraničních akcí vedených J.V. Fričem, je složitější než se na první pohled zdá. Tyto akce na jedné straně samy byly ohlasem a výsledkem dění v Rakousku, na druhé straně pak toto dění zpětně ovlivňovaly, přiosťřovaly rozpory, pomáhaly je vyjevovat a posléze i mohly ukázat jeho slabiny.

Slabinou byl především nedostatek revolučního v e d e n í doma. V Čechách se objevily velmi brzy hlasy proti tomu, aby boj byl veden proti Rakousku stejně jako byl veden proti carskému režimu v Rusku. Znovu se tu poukazovalo na domněle prý špatné zkušenosti s radikalismem r. 1848. Přicházely pochybnosti o možnostech samostatné politické mezinárodní existence Českého státu vzhledem k německému nebezpečí na straně jedné a nebezpečí z carského Ruska na straně druhé. A zejména - to se neříkalo tak naplno - byla tu zřejmě obava i ze sociální radikalizace mas, jež by šla ruku v ruce s jejich radikalizací národně osvobozovací.

Nicméně už r. 1860 se revoluční ("radikální") čeští vlastenci organizují v Praze v "konspiraci", která se jasně orientuje na vojenský odboj proti Rakousku a má spojení se zahraničními protirakouskými organizacemi. Jak vynikající úlohu hrál přitom Jan Neruda, prokázala novější literatura. Ukazuje se, že zejména po návratu z Paříže r. 1863 měl Neruda - přese všechny rozpory s některými pražskými radikálně demokratickými literáty - po jistou dobu přímo klíčové postavení v odbojové síti doma⁹²⁾ a byl v nejužším spojení s J.V. Fričem, který českou složku protirakouského hnutí vedl v evropském měřítku.

Tajná radikálně demokratická a národně revoluční organizace "Dědiců", dohodnutá 16. prosince 1863 na schůzce J.V. Friče s knížetem R. Thurn-Taxisem v Heidelbergu, byla koncipována jako pokračovatelka his-

90) Ž á š e k , l.c., str. 462-468, srov. také 472 a d.

91) I. P f a f f , J. Neruda etc., Rozpravy ČSAV, 1963, str. 10, 13 a d.

92) Tamtéž, str. 22 a další, srov. také 46 a d., 65 a d.

torických revolučních tradic českého národa a měla soustřeďovat síly národa k boji za státní samostatnost. I když se, jak se zdá, její činnost nikdy plně nerozvinula, byl i toto symptom radikalizace českého hnutí.⁹³⁾

Tehdy se také v Čechách organizovala - snad na širších základech (věc potřebuje ještě bližšího objasnění) - "strana činu", jejíž úlohou mělo být, vyvolat v českých zemích ve vhodné chvíli ozbrojené povstání proti Rakousku.⁹⁴⁾ Počítalo se přitom také s revoluční účastí dělnického hnutí.⁹⁵⁾

Přes tato nesporná fakta, (jejichž počet pravděpodobně časem ještě vzroste), svědčící o silných národně revolučních prouděch v českém hnutí šedesátých let, je třeba, jak se domnívám, celkovou situaci hodnotit střízlivě.

Ve skutečnosti se patrně ani na počátku ani uprostřed šedesátých let nedalo počítat v českých zemích s protirakouským povstáním v pravém smyslu slova. Konstatovali to už polští pozorovatelé,⁹⁶⁾ pro něž měla tehdy věc mimořádnou důležitost. Příčiny nebyly dosud dostatečně objasněny. Sám se domnívám, že jich bylo několik. Především tu působila velmi nebezpečná bdělost rakouského státního aparátu s jeho rutinou slídění, odhalování, potírání a zneškodňování odbojových hnutí, s čímž souviselo i to, že české prostředí bylo prolezlé policejními konfidenty, a to i takové úrovně, jako byl K. Sabina.

Roli tu hrály i reminiscence na likvidaci revolučních akcí z let 1848-49, na oběti policejního režimu z let 1849-1859 a konečně i ohlas krutých následků potlačení polského povstání Rusy v době současné. A konečně byly tu také vnitřní rozpory mezi vedoucími osobnostmi českého politického života, v němž mužové požívající dosud největší autority,

---

93) K tomu J.V. Friš, Paměti, III, vyd. K. Cvějn, 1963, str.156; K. Žáček, Česko-polaký sborník, I, 1955, str.474-475; též, J.V.Friš, (sborník), 1956, str. 241 a d.; organizační řád "Dědiců" ještě z r.1867, kdy organizace měla být sřejmě obnovena, viz u H. Trauba, "České spiknutí r.1867", Česká revue 1919, str.412 a d., 520 a d. - O nepevném vnitřním postoji knížete R. Thurn-Taxisa k radikálně demokratickým vnitropolitickým tendencím (doloženo už 1864) viz I. Pfaff, l.c., str.4, pozn.4.

94) M. Šesták, l.c., str.43 a literatura tam uvedená. - U V. Žáčka, l.c., str. 481, je tato tajná organizace ztotožňována s "Dědici", kteří, zdá se trvalí a působili s cílem protihabsburského povstání a obnovení Českého státu ještě po několik dalších let.

95) M. Šesták, tamtéž, str. 42, 62. Srov. také údaje, jež má V. Žáček (k r. 1864), l.c., str. 479 - 480. - V Čechách byla revoluční organizace, jež počítala např. i s agitací mezi jihočeským lidem, českými dělníky ve Vídni a českými vojáky v rakouských posádkách v Itálii.

96) Žáček, l.c., str. 476.

jako byli Fr. Palacký a F.L. Rieger, byli pro vyčkávací taktiku a pro jednání s Vídní. Jasným faktem byl přitom nedostatek jakýchkoli opravdových revolučních vůdců doma.

Situaci, jaké skutečně byla, celkem odpovídalo memorandum 66 poslanců českého sněmu z 11. července 1865 uložené o měsíc později císařem "ad acta".⁹⁷⁾ Požadovalo "pro národ náš československý" obnovu historického státu České koruny s českou dvorskou kanceláří a generálními sněmy a v tomto smyslu federalizační přebudování říše, v níž český stát by byl postaven na roveň státu uherskému a popř. i chorvatsko-slavonsko-dalmatskému.

Faktorem, který v této souvislosti právě v průběhu 60. let stále více nabýval na významu, byl strach z izolace českého národa ve Střední Evropě, strach, který pronikal instinktivně do nejširších lidových vrstev a byl totožný s obavami i jiných zemí a národů před nebezpečím sjednocujícího se Německa. Na tyto "protiněmecké" motivy oficiální české politiky při řešení české otázky bylo ostatně poukázáno již častěji.⁹⁸⁾ Pokud jde o široké masy českého lidu, projevila se věc dobře v krizovém roce Rakouska 1866, kdy se J.V. Frič odhodlal orientovat na Berlín,⁹⁹⁾ a znovu v r.1871, kdy se objevily vážné náznaky toho, že německé obyvatelstvo z Čech a Moravy táhne "do říše", k "matce Germánii" apod.¹⁰⁰⁾

Fričov program české samostatnosti v souvislostech prusko-rakouské války narazil u českého lidu právě na to, co jej vlastně teoreticky vůbec umožňovalo: na skutečnost vítězství bismarkovského Pruska. Česká "samostatnost" mezi Německem a zbytky habsburské říše byla čímsi do budoucna ještě daleko nebezpečnějším než další existence českého "fragmentárního státu" v rámci Rakouska. V r. 1866 stalo se také jasným, že český národ, jakkoli směřuje k státní samostatnosti, je přitom stejně

97) K a z b u n d a , ČČH, 39, 1933, str.112; text dokumentu (český) tamtéž, str.114 a d.

98) Srov. J. K o ř a l k a , Všeněmecký svaz a česká otázka, Rozpravy ČSAV 1963, str. 3; v širších souvislostech viz zejména J. K ř í š e k , ČsČH, 6, 1958, str. 625 a d.

99) Pozoruhodná fakta má k tomu J. A r b e s , Pláč, 2.vyd.1894, str.55 a d.; o trestné právních důsledcích K o t í k o v y - F r i č o v y brožury Pláč v Rakousku, tamtéž, str.75 (nové vydání tohoto spisku viz Ant. K o t í k , Praha, 1919). - Románové zpracoval pruské úsilí o získání Čechů H o l e š e k , Haši, VII (Vojna). - Z nejnovější literatury viz M. B i d l a s , Dějiny česko-ruských vztahů, 1967, str.219; Fr. Č e r v i n k a , Český nacionalismus, 1965, str.121.

100) O tom dobře již u H. T r a u b a , Poslední český pokus o vyrovnání s Rakouskem, Brno, 1919, str.16. - Srov. také proslulý soudobý výrok: "Ten čert" (Německo) "nás vezme oba" (Čechy i Rakušany). Viz i fakta uvedená u J. P f a f f a , J. Neruda, 1963, str. 57.

ve střehu proti nebezpečí z Německa jako proti nebezpečí z koncepcí panslavistických.¹⁰¹⁾

Na této situaci v českém národně osvobozeném hnutí v podstatě nic už nezměnila ani léta 1867-1871, kdy - vyvolána rakousko-uherskými vyrovnáními - přišla nová mohutná vlna všenárodního státoprávního radikalismu, ovšem už do jisté míry legalizovaného všeobecnými občanskými právy ústavy z prosince 1867 a zákony shromažďovacími a spolčovacími, jež ústavním zákonům těsně předcházely.

Nehledě k širokému ohlasu, který měla r.1867 cesta české delegace na Rus u příležitosti moskevské národopisné výstavy,¹⁰²⁾ jsou hlavními událostmi, které doslova hýbají celým národem, manifestační vítání českých korunovačních klenotů při jejich návratu z Vídně do Prahy v srpnu téhož roku¹⁰³⁾; dále v roce 1868 slavnostní položení základního kamene k Národnímu divadlu (v květnu)¹⁰⁴⁾, sedmdesátiny Františka Palackého (v červnu), dvacáté výročí "červnových událostí" z r. 1848¹⁰⁵⁾, pouť do Kostnice a poutí na Bílou Horu, zvláště pak menší i větší, a někdy přímo mohutné, politické "tábory lidu", jež začaly 10.května 1868 památným shromážděním podřípským a šířily se lavinovitě nejen v Čechách, ale i na Moravě a ve Slezsku, po všech oblastech osídlených českým lidem, přesto že úřady jejich pořádání zakazovaly.¹⁰⁶⁾ Jejich smysl byl

101) O složitosti "slovanské orientace" v české buržoazní politice viz u J. K ř í ž k a , l.o., 1958, str.625 a d. Politické jádro české dobrovolnické účasti v boji proti Prusům r. 1866 dosvědčuje z osobních zážitků J. Č e r v i n k a , Ař kam ?, 1923, str. 59. Věc je tam pojata i všeobecně pro jiné války druhé poloviny 19.stol. ("Tvrdím, že čeští dobrovolníci, unešení proudem válek těch, nebyli prostými dobrodruhy. V nich zosobnil se psychologický instinkt ozlazeného národa toužícího po svobodě.")

102) Viz nejnověji M. B i d l a s , Dějiny česko-ruských vztahů, 1967, str.219-220; H. K o h n , Le panslavisme, 1963, str. 152 a d. - J. Š v e r m a , Za nové Československo, str.55; M. P r e l o g , Pout Slovanů do Moskvy, 1931; K. K a z - b u n d a , Pout Čechů do Moskvy, Praha 1924.

103) Že se od r. 1867 česká královská koruna stala "symbolem protidynastického hnutí", viz J. M u k , Poslední korunovace, 1936, str. 104 a d.

104) V slavnostních projevech u příležitosti položení základního kamene k Národnímu divadlu 16.5.1868 ukázala se politické jádro věci mnohonásobně. Národní divadlo mělo být "semem naší národní samostatnosti" (K. Sladkovský). Slavnostní shromáždění jevílo se "generálním sněmem České koruny" (J. Neruda, viz A. P r a - š í á k , O národ, 1946, 349, psáno 1941). Kniha K i m b a l l St. B., Czech Nationalism, a Study of the National Theatre Movement 1845-1883, Urbana, Univ. of Illinois Press, 1964, nebyla mi přístupna. - Politické a národně osvobozovací poslání Národního divadla bylo ověřeno 15.-17.5.1918 u příležitosti 50.výročí jeho založení.

105) Arbes, Pláč, 2. vyd., 1894, str. 161.

106) Blíže o nich ve výtečné práci J. P u r š e , "Tábory v českých zemích 1868

dobře vyjádřen už pod Řípem slovy: "svoboda, samostatnost a neodvislost slavného království Českého".¹⁰⁷⁾ Z tohoto prostředí vzešly pak v srpnu 1868 obě Deklarace, a to českých občanských poslanců českého sněmu (22.8.) a některých členů moravského (25.8.) sněmu, k nimž český konzervativní velkostatek přistoupil 16.května 1870, jako až dosud nejostřejší oficiální výraz českých národně osvobozených snah.¹⁰⁸⁾

Význam Deklarací byl obrovský a v novější literatuře nebyl doceněn. Rozhodně by si zasluhovaly zvláštního monografického rozboru. Po Deklaracích měly tábořily lidu, na nichž docházelo ke konfliktům s politickými úřady, policií a vojskem, vyložené ráz masových vzpour proti vládě, dynastií, říši a částečně i Němcům. Vnitřní úřední zprávy mluvily o přípravách k revoluci, rozuměj k revoluci v podstatě národní.¹⁰⁹⁾

Propagovala se i myšlenka českého státu jako jednoho z "neutrálních států" mezi velkým Německem a Ruskem.¹¹⁰⁾ Začaly se objevovat nové texty písně "Kde domov můj?" se zaměřením napřed národně osvobozeným a pak (v posledních dvou desetiletích 19.stol.) sociálně revolučním.¹¹¹⁾ V Praze a v okresech Kolín a Smíchov byl tehdy vyhlášen výjimečný stav, který tu trval až do jara 1869. Perzekuce účastníků národně osvobozeného hnutí dosahovala nového vrcholu.¹¹²⁾

Vztah mezi lidovými národně osvobozenými tendencemi této doby a

---

-1871", Čech 6, 1958. Celé toto hnutí je dokumentárně ilustrováno zprávami, jak je kronikářsky shromáždil Arbes v Pláči koruny České, 1.vyd. 1869, 2.vyd. 1894, str. 126-418. A.Grobelný, Tábořily lidu ve Slezsku, Slezský sborník, 1964, str.164-199.

107) P u r š , l.c., str. 241.

108) K tomu zejména V. U r f u s e , Právněhistorická studie, 13, 1967, str.100; Fr. Č e r v í n k a , Český nacionalismus, 1965, str. 128-130. - Ze starší literatury J. P e k á ř , Z české fronty II , Praha 1919 (psáno 1917), str.18-19, 40; V. Š k a r d a , Česká politika, 1904, str.9; k rozdílu mezi oběma Deklaracemi, zejména pokud šlo o možnost "aktivní politiky", Z d. N e j e d l ý , Masaryk, II, 1950, str.169-170. - Texty obou Deklarací viz A. S r b , Politické dějiny národa českého 1861-1895, I., Praha 1897, str.220-226, 229-235.

109) O skutečně revolučním ovzduší v Čechách v letech 1868-69 má řadu dokladů P u r š , l.c., zvl. na str.671-672 a d.

110) P u r š , l.c., str. 251.

111) V. P l e t k a , Sborník archivních prací VI, 1956, str.3 a d.

112) Pokud jde o aplikaci trestního zákona, vyskytovaly se tu zvláště zločiny velezrady, urážky císaře (k tomu K.Malý, Perzekuce, 1966, str.248 a d.) a rušení veřejného pokoje; dále přečin pobuřování. Srov. k tomu A r b e s , Pláč, str.117. - Zajímavé je, že v procesu K. Tůmy pro zločin rušení veřejného pokoje stalo se předmětem obhajoby právo českých stavů povolovati berni 1627 - 1848 (viz u Arbesa, l.c., str.254-257).

projevy rázu oficiálnějšího, jak je mohl přinášet např. tisk, je typicky vyjádřen v pasáži z Moravské Orlice z 2. července 1869 (po brněnském táboru lidu): "Lid sám chce více nežli my vysloviti chceme".¹¹³⁾ A totéž platí vzhledem k hlasům zahraničních Čechů, kde nabýval převahy princip "národního sebeurčení" a kde se dobře viděla prozatímnost řešení "samostatnosti zemí koruny České na základě historického práva v rámci Rakouska, jež "musí zaniknout" a jehož život Evropa prodlužuje prý stejně uměle jako život Turecka. Ve svém státě budou Čechové nuceni uznat ještě suverenitu Rakouska, ale jen n a č a s , pokud se habsburská říše zcela nerozpadne.¹¹⁴⁾

Ve veřejných projevech začala se tehdy záměrně zdůrazňovat "zákonost formulací v mezích platných předpisů", čímž měl být čtenář avizován, že jde o projev defomovaný vzhledem k úřadu.¹¹⁵⁾ Většinou však takového upozornění nebylo ani třeba. Čtenáři uměli číst mezi řádky.

Vymoženosti českého hnutí vůči Vídní, tak jak byly posléze vtěleny do česko-rakouských "vyrovnávacích" ujednání z r. 1871, daleko ovšem neodpovídaly tomu, co národ po akcích předchozích čtyř let očekával. To také bylo pravděpodobně jednou z hlavních příčin překvapujícího zdánlivě jevu, že po zmaru oficiálních jednání koncem října 1871 nedošlo k žádným extrémním projevům masové nespokojenosti. Diskrepance mezi českým lidem a jeho pojetím národně osvobozenkého boje na straně jedné a oficiálním, buržoazně velkostatkářským politickým využíváním tohoto boje na straně druhé, námi už konstatované v jiných situacích¹¹⁶⁾, dosáhla tu maximálních rozměrů. V širokých lidových masách se ukazovalo celkem jasně nerozlučné spojení "českého státního práva" s požadavky demokratizace, konečné defeudalizace a důsledného boje proti dynastii a Vídní. U osobností, jež tehdy za národ vystupovaly, tohoto spojení ani zdaleka nebylo.

Zatím ovšem také v českém hnutí (u Slováků bylo to od r. 1867 stále více znemožňováno) převládly nové směry a metody národně osvobozovací práce: metody, jež by bylo lze nazvat legální, perspektivní a vý-

113) P u r š, l.c., str. 260.

114) J.V. F r i š v listopadu 1868 v časopise Blaník, který počal vydávat v Budyšíně (vyšlo jen 10 čísel). Viz F r i š, Spisy I., 1956, str. 39-41, úvod O. a B. Š i m á š k o v ý c h . - O principu národního sebeurčení u Friše K. K o s í k, Česká radikální demokracie, 1958, str. 367-368. Správně o genezi principu sebeurčení národů "v prvním, počátečním a vzestupném období vývoje kapitalismu" K. P o m a j s l, Vznik ČSR, 1965, str. 58, pozn. 20.

115) Srov. např. v úvodu k Arbesovu Pláči, str. 18, slova "zákonní cíle".

116) Pro situaci z let 1867-1871 viz u P u r š e , l.c., str. 666.

vojové, i když jejich konečný síl zůstával stejný a také vedení zůstávalo v rukách buržoazie. Kládli se důraz na hospodářské posílení národa, i když se přitom ekonomické otázky viděly očima měšťanstva a nabízel se jejich řešení především ve prospěch české buržoazie proti Německu. Vyzvedávaly se nároky na rozvoj kulturní, umělecký i vědecký, přičemž se vytyčovaly nové vysoké cíle budování českých vysokých škol, Akademie věd¹¹⁷⁾, Národního divadla apod. Velké naděje se vkládaly ve vědu historickou a právní a zvláště v právní dějiny, od nichž se očekávalo, že společnou prací odůvodní historický i přirozený nárok českého národa na vlastní politický život a nezvratně prokáží, že český stát na svých dějinných základech v habsburské říši dále trvá.¹¹⁸⁾

Objevil se a rychle uplatnil moderní zřetel na fyzickou kulturu, tělovýchovu a sport + vše to s cílem nikde výslovně neuváděným, ale všeobecně známým a přijímaným jako samozřejmost, totiž zajistit národně osvobozenskému boji i předpoklad silné a včas organizované branné moci. Už 16. února 1862 vzniká první "Tělocvičná jednota Pražská", která od r. 1865 nese v plné formě označení "Sokol" (od počátku byl jejím spolkovým odznakem "sokol v letu").¹¹⁹⁾ Od r. 1868 - po zajímavých komplikacích z r. 1866 - stává se protirakouský ráz sokolského hnutí zřejmým.

Spolu s představiteli výtvarného umění, hudby a divadla jsou od šedesátých let předními hlasateli demokratického programu a významnými činiteli národně osvobozenského boje čeští spisovatelé v čele s Nerudou, Hálkem, Šolcem, Arbesem, Staškem a Sládkem, jako přímí dědici odkazu českých radikálních demokratů¹²⁰⁾ z let 1848-49. Spolu s otázkou

---

117) Srov. J. E. P u r k y n ě, Akademie, Praha 1962, str. 111, kde úzké spojení se státoprávním programem je vyjádřeno větou: "Půjde to, až se státní právo stane pravdou." Autor novodobé předmluvy (tamtéž, str. 6), jak se zdá, tomuto spojení vůbec neporozuměl.

118) To, co v letech, jimiž se zabýváme v tomto směru vyšlo tiskem, nelze ani zdaleka vyjmenovat. Srov. V. V a n ě š e k, České právníctví za kapitalismu, 1953 str. 52 a d., též autor, "Velká doba české právní historie", sborník Zdenku Nejedlému CSAV, 1953, str. 575-590.

119) R. 1865 je sokolských jednot 20, r. 1871 už 131 a více než 11 000 členů, (v tomto počtu jsou i jednoty zahraniční. - J. J a n d á k, - J. P e l i k á n, Stručné dějiny sokolstva. 1964, str. 11. - A P r a š á k, O národ, 1946, str. 185 - 186. (psáno 1930).

120) K tomu nověji zvláště I. P f a f f, l. c., str. 6 a d., 71 a d. - Předtím srov. A. P r a š á k, l. c., str. 15-17 (psáno 1940). - Setva může být něco političtějšího - a to právě ve svaslu národně osvobozenčského boje - než např. feuilletony J. N e r u d y z Národních listů shrnuté ve vydání z r. 1960 pod nenápadné označení "Česká společnost" (Spisy J. Nerudy, II, Knihovna klasiků, zvl. str. 14 a d., 36 a d., 53 a d., 61 a jv.).

národnostní a problémy demokracie přenesly se do oblasti literární tvorby (a umění vůbec) i otázky obnovení české státní samostatnosti, na něž se v této souvislosti ve vědě z nedávných let zcela neoprávněně zapomínalo.

Politický odkaz českých radikálních demokratů¹²¹⁾ přenesl se však také do oblastí ještě bezprostředněji blízkých lidovým masám než byla oblast kulturní. Žil dále, trval a působil ve své složce národně osvobozenké jednak v dělnickém hnutí, kde se spojil z programem sociálním, jednak - zvláště v devadesátých letech - v novém hnutí mládeže, především studentské. Jeho zřetelná stopa byla i v hnutí sokolském. Zde však, různě deformován a zahalován, octl se do značné míry ve službách české buržoazie, do jejíhož vlivu, ba někdy i přímého vedení, se nejen sokolstvo, ale koneckonců i mládež (studentstvo) dostávalo.

V dělnickém hnutí byl tento odkaz různě kombinován s třídním programem boje za sociální spravedlnost, za osvobození pracujícího člověka, proti vykořisťování a za občanské svobody, ale i zde tvořil s k r y t o u konstantu, neodmyslitelnou od živé praxe hnutí, ať již šlo o sociální demokracii nebo potom o "národní" socialismus, kde jeho deformování a formalizování bylo pravděpodobně nejhlubší.

Že i vznikající české dělnické hnutí, o jehož ideové struktuře v rozporném prostředí habsburaké říše nebylo zřejmě ještě řečeno posledním slovo¹²²⁾, bylo hluboce proniknuto tendencemi národně osvobozenkými, o tom je řada dokladů. Tradiční marxistické literatuře se věc jevila jako buržoazně nacionální překážky k sjednocení proletariátu v mnohonárodním celku a ti pracovníci českého dělnického hnutí, kteří v šedesátých letech zastávali zároveň linii národně osvobozenkou, byli paušálně označováni za agenty buržoazie svádějící dělnické hnutí na falešné cesty.

I dělnické hnutí je prostě třeba chápat u nás v jeho počátcích jako významnou složku národně osvobozenkého boje. Národní obsah (národně osvobozenké tendence) byly i u dělnických organizací, ať už jakéhokoli druhu, v českém prostředí až do osmdesátých let čímsi samozřejmým, co se mnohdy ani zvláště nevyzvedávalo, zvláště když hlavními

¹²¹⁾ Srov. K. k o s í k, Nová mysl, 1954, str.168 "Ve skutečnosti však zanechal prakticko-politický a názorový boj radikálních demokratů v českém životě hlubokou a trvalou stopu, kterou se nikdy nikomu nepodařilo zahladit."

¹²²⁾ Bohatý materiál k této problematice shromáždil nejnověji Zd. Š o l l e, Internacionála a Rakousko, 1966, viz v textu zvláště na str. 9, 50, 53, 55, 76-77 a jv. - Přehled vývoje "problému supranacionální integrace v česko-moravském dělnickém hnutí 60. a 70. let pokusil se podat H. M o m m s e n, Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfragen im habsburgischen Vielvölkerstaat I, Wien, 1963, str. 75-79. K tomu nyní Zd. Š o l l e, Historica XIII, Praha 1966, str.217-225. - Národně osvobozenká dominanta českých dějin 19. století zůstává i v této nejnovější literatuře nedoceněna.

konkrétními starostmi byly tu aktuální potřeby sociální. Už v dělnické petici z r.1848 "na obec pražskou" se - zřejmě pod vlivem Kampelíkovým - mluví o "občanstvu Koruny české".¹²³⁾ A v letech 1867-1871, jejichž revoluční charakter je nepopíratelný,¹²⁴⁾ byl "boj národní za samostatnost vlasti naší", boj" za posvátná práva národa českého, za "naše svaté právo státní", za "samostatnost Koruny české" apod. neodlučitel- ný i od programu českého dělnického hnutí. Starší vědecká literatu- ra byla si toho dobře vědoma.¹²⁵⁾ V dané situaci bylo zcela přirozené, že např. řeči dra. Chleboráda o "svobodném národě" a články Barákovy o "svobodné vlasti" nacházely u dělnictva kladnou odezvu.¹²⁶⁾ "Právo svobodného sebeurčování národů", jak bylo obsaženo v národnostním pro- gramu sociální demokracie v Neudörflu z r.1874, nemohlo být u českého dělnictva v duchu českého vývoje předchozích třiceti let a zvláště po- sledního desetiletí chápáno jinak než jako opora boje za českou státní samostatnost. Vždyť jsme viděli toto heslo už i u J.V. Friče a také v českých oficiálních prohlášeních z let těsně předcházejících.

Dělnická kritika buržoazního státoprávního, začínající v 70.le- tech, neobracela se vlastně ani tak proti programu české samostatnosti samé, jako proti zneužití hesel státoprávního boje jednak k otupování ní ostří třídního boje dělnictva, jednak k přípravě půdy pro český stát b u r ž o a z n í , jak k němu posléze v podobě ČSR opravdu došlo. Podobně jako obavy z mohutnějšího Německa směřovaly český národ čas od času znovu a znovu s Rakouskem jako dočasně nutným zlem (a česká buržoazie z toho těžila pro sebe), u dělnictva byly to obavy před zne- užitím moci v budoucím českém státě buržoazií, co je vůči oficiálnímu státoprávnímu boji činilo nedůvěřivým.

Plným právem se r. 1874 "Budoucnosti" jevíli čeští státoprávníci z velké části jako "krutí despotové, zarytí zpátečníci, nášlapníci je- zovitů" apod.¹²⁷⁾

V běžném politickém životě, jak se zdá, tyto kritiky státoprávní- ho programu a posléze i jeho odmítání sociálně demokratickými předáky

---

123) Viz C. H o r á š e k, Počátky českého hnutí dělnického, 2.vyd. 1933 (1. vyd. 1896), str.28.

124) Srov. k tomu také u Š o l l e h o, l.c., str. 48.

125) C. H o r á š e k, l.c., str.100 a d. (naše citáty jsou ze str.101-102).

126) Srov. tamtéž, str.103-104; J. Š v e r m a, "Česká otázka", Vybrané spisy, 1955, str.75; Š o l l e, l.c., str.109. - J. Baráka si pro jeho národně osvobo- senský a protihabsburský postoj vysoce vážil např. J. Arbes, viz Pláč, 2.vyd., na řadě míst. K Barákově a Arbesovi viz nyní u Š o l l e h o, l.c., str.83.

127) V. U r f u s, Právněhistorické studie 9, 1963, str.108.

neměly u dělnictva takový ohlas, jak se v historické literatuře předpokládá. Souviselo to jednak s tím, že "státoprávní ideologie nebyla dlouho ještě mrtvou literou" (přesněji: byla stále velmi živá), "hrajíc zejména mezi drobným českým měšťanstvem a živnostníky, právě tak jako na venkově, nemalou úlohu"¹²⁸⁾, jednak právě s tím, že dělnické hnutí v žádném případě nemohlo se stavět záporně k principu sebeurčení národů, který přece - důsledně domyšleno - při řešení české otázky nemohl vést k jinému cíli než k jakému vedlo resp. mělo vést prosazování "státního práva".

Historickou zásluhou všenárodního politického ruchu v době mezi rakousko-uherským vyrovnáním a zmařením "fundamentálek" zůstává, že se cíl české státní samostatnosti pevně a trvale dostal do mas, a to ve všech třech zemích¹²⁹⁾ České koruny, a že i v následující generaci hluboce ovlivnil další vývoj, zejména pokud jde o přípravu národní a demokratické revoluce z let první světové války, kdy se česká státnost stala státností československou.

Z oficiálních dokumentů je - po Deklaracích z r. 1868 - nejlepším výrazem této státnosti vskutku velkorysé a pokrokové "Promemoria" českých poslanců z 8. prosince 1870 zdůrazňující "svobodné sebeurčení národů" a obsahující zejména také pronikavé výhledy do problémů rodící se české mezinárodní politiky.¹³⁰⁾

Z dokumentů neoficiálních uvedme alespoň spisek K. M a t t u š e , Několik myšlenek o českém státu¹³¹⁾, kde se sice vychází z faktické existence "mocnářství" jakožto soustátí, ale uvažuje se i o možnosti, že by byl "český národ nadobro odvrácen ... od mocnářství /str.46), což kupodivu prošlo cenzurou. Logicky přichází tu i myšlenka "vzdání se federace" států habsburskou říší dosud tvořících (str.47) a obnovit pro český národ stát zcela samostatný, o jehož budoucím společenství se státy jinými bylo by však zatím předčasně uvažovat. Mattušova brožura byla už přímo pokusem o "základní směrnice ústavy" příštího českého státu, o jehož brzké obnově byl autor přesvědčen.

Kapitola o celostátní české ústavě začíná charakteristicky takto:

---

128) Tamtéž, str. 111.

129) O definitivním příklonu Moravy k Čechám v letech 1870-1871 J. P u r š , l.c., str. 688.

130) A. S r b, Politické dějiny, 1899, str.312-317. K tehdejší situaci J. P u r š , l.c., str.238-239, 447; M. B i d l a s, Dějiny česko-ruských vztahů, 1967, str.218, a d.; L. D v o ř á k , tamtéž, str.229-230, 238.

131) Praha, 1870, 48 str. - Mattuš byl "purkmistrem" v Mladé Boleslavi a ředitelem tamní spořitelny. Viz o něm V a n š e k, České právnictví za kapitalismu, 1953, str.55, 75.

"Český stát složen je z tří zemí, Čech, Moravy a Slezska, z nichž každá dle historického rozvoje požívá rozsáhlé samosprávy."

Pro stadium, do něhož české národně osvobozenké hnutí vstoupilo, je to mimořádně příznačné.^{x)}

---

^{x)} Práce byla v rukopise hotova v červnu 1968. Na počátku září 1968 byla odevzdána do nakladatelství.

II. ЧЕШСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ В 1848-1871 г.г.

Вацлав Ванечек

Развитие чешской государственности позднего феодализма в 1848 г. достигло кульминации и завершилось двумя мартовскими петициями и Пражским восстанием в июне 1848 г. Конец феодального строя в габсбургской монархии выдвинул перед чешским национальным освободительным движением совершенно новые проблемы. Вена в этот период пыталась вместе с феодализмом ликвидировать и феодальные чешское (25.4.1848 г.) и венгерское (4.3.1849 г.) государства. В этой обстановке Карел Гавличек Боровский формулировал весной 1848 г. цели чешского национального освободительного движения в одном из наиболее важных пунктов программы газеты "Народни новини" следующим образом: "Мы ни в коем случае не хотим быть австрийской провинцией: чешская корона должна пользоваться полной самостоятельностью и чем эта самостоятельность будет больше, тем будет лучше; Австрия, поскольку она не примет иного вместо этого ненавистного многим народам наименования, должна стать федерацией (союзом) самостоятельных земель и народов" (см. "Народни новини" № 69 от 7.6.1848 г.).

Радикальные демократические круги шли, однако, еще дальше, хотя именно у них не было единства по этому вопросу. В то время как некоторые радикалы-демократы полностью не уяснили себе проблем национальной освободительной борьбы чешского народа как борьбы за чешское государство, у других возникала идея совершенно самостоятельного чешского государства (конечно, в соответствии с реальной обстановкой это могло быть, собственно говоря, лишь какое-то чешско-немецкое государство), и даже чешской республики,

Непосредственным отражением борьбы за чешскую народную государственность стало Пражское ивильское восстание, которое нам представляется не только как борьба против реакции, против эксплуатации и за гражданские свободы, но также как борьба за права чешской нации и за возрождение самостоятельной чешской политической жизни.

В исторической литературе чешское национально-освободительное движение XIX в. часто ошибочно отождествляется с борьбой за свободу, а иногда даже лишь с борьбой за государственно-правовую "программу". Однако чешское национально-освободительное движение явление и понятие более широкое. Оно существовало до борьбы за государственно-правовую программу, а в определенных обстоятельствах и после нее. Это движение тесно связано с чешской или чехословацкой государственностью, которая в конечном итоге и представляет ее сущность. Для широкого национально-освободительного движения государственно-правовая программа всегда была лишь тактическим минимумом. Это движение в отдельные периоды, например, весной 1848 г., после чешской Декларации в конце 60-х годов, в 90-е годы и особенно во время первой мировой войны достаточно ясно выступало как движение за восстановление самостоятельного чешского или за создание независимого чехословацкого государства. Недостаточное внимание к этим фактам было в чешской исторической литературе наследием последнего габсбургского периода, когда новейшая чешская историография впервые формировалась как наука. Государственно-правовая программа 1860-1870 гг. с самого начала, опираясь на поддержку народных масс, приобретала политический вес, становясь и для будущего одним из самых значительных выражений общей национальной ориентации на государственную самостоятельность.

В это время и за границами габсбургской империи развивалась деятельность, которая - в тесной связи с отечественными кругами, а без них вопрос не мог быть решен - поставила перед собой цель развалить Австрию и на ее развалинах восстановить чешскую

независимость. В Западной Европе и в Италии работал ряд антиавстрийски ориентированных чехов. Чешский вопрос одновременно привлек внимание европейской общественности, в частности благодаря публицистической деятельности Й.В.Фрича. Большой популярностью в чешских землях пользовался ежемесячник "Чех" (La voix de Bohême), издаваемый Й.В.Фричем в 1861 г. в Женеве. Концепция "легионов" (чешских и словацких), которые должны были формироваться в Италии и сыграть значительную роль в освобождении чешского и словацкого народов при ликвидации габсбургской империи, была разработана уже в 1861-1862 гг. За границами монархии вырисовывалась в то время реальная возможность антиавстрийского сотрудничества чехов не только с поляками, итальянцами и южными славянами, но также с венграми и румынами, причем учитывалась возможность отделения словаков от Венгрии и их союз с чехами.

Уже в 1860 г. чешские патриоты-революционеры организовались в Праге в подполье, ясно ориентированное на вооруженную борьбу против Австрии и поддерживавшее связь с зарубежными антиавстрийскими организациями. Как показывает новейшая литература, выдающаяся роль при этом играл и поэт Ян Неруда.

В чешском национально-освободительном движении в 1867-1871 гг. наблюдаются некоторые новые явления. Здесь необходимо указать, в частности, на более или менее крупные, а иногда и мощные политические "народные митинги" ("таборы"), начало которым положила известная табор на горе Ржип, и волна которых, несмотря на запрещение властей, прокатилась не только по Чехии, но и по Моравии и Силезии. В этой обстановке в августе возникли две Декларации, а именно Декларация чешских буржуазных депутатов чешского сейма (22.8.) и Декларация некоторых депутатов моравского сейма (25.8.) в качестве самого острого до того времени официального выражения чешских национально-освободительных стремлений. Значение деклараций было огромно, и в новейшей литературе оно недостаточно оценено. Несомненно, эти декларации заслуживают особого монографического анализа.

Равно и зарождающееся чешское рабочее движение было глубоко проникнуто национально-освободительными идеями. Критика со стороны рабочих буржуазной "борьбы за государственное право", начиная с 70-х годов, была обращена не столько против программы чешской самостоятельности как таковой, а скорее против злоупотребления лозунгами борьбы за государственно-правовую самостоятельность с целью притупить острие классовой борьбы рабочих и подготовить почву для чешского буржуазного государства, возникшего затем в форме Чехословацкой Республики.

Историческая заслуга чешского политического движения в период между Австро-Венгерским соглашением и провалом "фундаментальных статей" (то есть в период 1867-1871 гг.) заключается в том, что целью добиться чешской государственной самостоятельности прониклись широкие массы во всех трех землях чешской короны, а это оказало огромное влияние на политическую идеологию последующего поколения, особенно на подготовку национальной и демократической революции в годы первой мировой войны, когда требование чешской государственности превратилось в требование государственности чехословацкой.

Из официальных документов - после деклараций 1868 г. - лучшим выражением этой идеи государственности является подлинно широкий и прогрессивный документ "Промемория" чешских депутатов от 8.12.1870 г., в котором подчеркивается "свободное самоопределение народов" и намечаются, в частности, далекие перспективы зарождающейся чешской внешней политики. Из неофициальных документов можно привести брошюру К.Маттуша "Несколько мыслей о чешском государстве" (1870 г.), в которой содержатся и "основы конституции" будущего чешского государства.